6 september 1914

Londen, 5 september. De Amerikaanse journalist Will Irwin, die bij de verwoesting van Leuven tegenwoordig is geweest, heeft daaromtrent aan de Westminster Gazette verteld, dat de 2000 Duitse soldaten die de vernieling hebben aangericht, “dronken van bloeddorst waren”. Hij gelooft niet dat zij beschonken waren, daarvoor zijn zij te stelselmatig te werk gegaan.

Irwin vergeleek het optreden der Duitsers bij dat der Amerikanen te Vera Cruz. Ook daar is door enkele burgers geschoten op de Amerikaanse troepen; als die hadden gehandeld als de Duitsers zou Vera Cruz thans niet meer bestaan.

Uit de provincie Luxemburg en het gelijknamige groothertogdom, waar de troepenmacht van de kroonprins ageert, hebben wij geen berichten. Op de lijn Luik-Brussel zijn de Duitsers meester; hun treinen rijden er en ze hebben op het einde der vorige week troepenmachten naar Rusland afgezonden.

Tussen Brussel en Antwerpen, waar een Belgisch en een Duits leger van onbekende getalsterkte tegenover elkaar liggen, is het dezer dagen rustiger geworden; op het einde der vorige week waren er, zoals bekend is, ten oosten en ten westen der lijn Vilvoorde-Mechelen, hevige gevechten geleverd, maar de Duitsers hebben zich ten noorden van Brussel (Grimbergen, Strombeek) in verdedigende stellingen ingegraven.

Uit Brussel op het ogenblik weinig berichten. De Engelsen hebben van het Duitse bestuur opdracht gekregen binnen 24 uur de stad te verlaten, maar zich met een protest daartegen tot de Amerikaanse gezant gewend. België van zijn kant heeft die Oostenrijkers, welke in het land wonen en er goed bekend staan, vergund te blijven. Deze

verschillende wijzen van optreden zijn in de tegenwoordige omstandigheden typerend! De militaire gouverneur der hoofdstad heeft bekend laten maken het hoge tarief, waartegen de Brusselaars Duits geld moeten aannemen: 1 mark voor 1,25 frank, vijf mark voor 6,25 frank, 10 mark voor 12,50 frank, en 20 mark voor 25 frank, ze houden er blijkbaar een speciale koers op na. Overigens schijnt het leven er nog niet erg duur of moeilijk te worden, zover althans uit het weinige nieuws wat doorkomt valt op te maken.

De tweede fase van de oorlog.

Men schrijft ons:

De brede bewegingen van legerkorpsen, de samenwerking van schijnbaar volkomen zelfstandig strijdende en zich ontplooiende troepenmassa's is als het fijn bewogen en geheim berekend spel van grote schaakmeesters, voor ons leken, enkel belangrijk om de uitslag. In Noord-België heeft zich echter een nieuwe fase ontwikkeld van de moderne krijg, namelijk de opstand van het gemoed der burgers tegen de aantasting van hun veiligheid, hun rust en hun eer door binnentredende troepen, en daartegenover de razernij en de angst, de wilde en woestgeslagen angst van geordende legers voor die uitbarstingen van de volkswil, door geen gemoedelijkheid te ontwapenen, en door geen legertactiek te voorkomen. Het leek mij belangrijk die beide psyche's te beluisteren: van de burger-individualist, die de beschaving dient en voortbouwt maar plots in wilde en brede gebaren vervalt, en van de gedisciplineerde soldaat, die de geordende slag onbevreesd bereidt, maar tussen de veldslagen in gemoedelijke inkwartieringen iets terug wil vinden van de milieus, die hij in zijn land heeft achtergelaten.

Er is veel onbegrijpelijks voor ons in die verhalen van ongelooflijke wreedheden, gepleegd door die zelfde mannen, die men in Duitse dorpjes ziet gekscheren rond de herbergtafels, en kegelen, dat het over de planken davert. Het scheen mij belangwekkend toe, de bijzondere atmosfeer van de krijg eens ter plaatse in te ademen, en iets van zijn roes te ondergaan.

De 19e vertrok ik aldus naar Brussel, voornemens, verder te voet tegen de mars der Duitse troepen in, over Leuven naar de kleine dorpjes te trekken. In de trein merkte men overal de zenuwachtige haast op van het publiek, gewillig in iedere vreemdeling een spion te zien. Ook de geprikkelde stemming tegen Nederlanders was hinderlijk merkbaar.

De Nieuwe Rotterdamse Courant heeft uitvoerig de mars der Duitse troepen over de Belgische wegen beschreven. De intocht in Brussel op 20 augustus maakte op de bevolking een verpletterende indruk. In ieders oren klonk de stap der compagnieën als de herhaalde slag van één enkele hamer op een aambeeld. De strenge discipline der troepen werkt ontnuchterend op de frivole stemmingen van het publiek. Omgekeerd wordt het leger klaarblijkelijk geïntimideerd door het wezen der hoofdstad. Hierop komen we later terug.

De 21e augustus ben ik over Tervuren naar Leuven gelopen. Het stof, dat de gestadig passerende colonnes opwerpen, is buitengewoon hinderlijk. De in Leuven terugkerende vluchtelingen groeten onophoudelijk alle militairen, welke zij tegenkomen. De officieren salueren terug.

Voor Leuven zijn enkele groepen huizen uitgebrand en doorzocht. Het deed mij vreemd aan, van de tussen het stukgeslagen huisraad moedeloos neerzittende bewoners, ongevraagd te moeten horen,

“dat de Duitse soldaten goedmoedige mensen zijn,” maar dat zij zelf niet hadden moeten vluchten. Zagen zij mij misschien voor een Duitse spion aan?

Het garnizoen in Leuven schijnt al iets van de plundering der dorpen te hebben meegemaakt. De gezichten zijn onrustiger, de sterke discipline is wat verslapt, en de gemoedelijkheid ontwricht. Als met trommelslag een burger tussen een peloton soldaten wordt gevoerd, om een proclamatie van de commandant in het Vlaams te verkondigen, lopen uit alle straten Duitsers toe “om de verdammten Kerl te zien fusilleren !”

De houding der bevolking was zeer correct; in de volksbuurten scheen de Duitse soldaat mij toe, op zijn gemak te zijn.

Toen ik ‘s avonds met de pastoor v. U. liep te praten, werden wij aangesproken door een sergeant-majoor, die de pastoor toestemming verzocht, om met hem mee te gaan.

Hij bleek de enige katholiek te zijn in zijn compagnie; men weet trouwens, dat de naar België gezonden regimenten bijna uitsluitend uit protestanten bestaan. In het vervolg van mijn verhaal zal deze omstandigheid van betekenis blijven. Onze sergeant-majoor was door dezelfde geest bezield, die de meest gestudeerde (reserve) officieren, die ik tijdens mijn tocht heb gesproken, kenmerkte jegens de “gruwelen” in de dorpen van Visé tot Leuven. “Het is een schande”, gaven zij toe, “maar het kon helaas niet anders”. Het trof pastoor v. U. en mij, dat ook deze eenvoudige man tot die houding geraakt was. Hij was blij als een kind, dat hij zijn hart kon uitstorten. Toen onze gastheer erop wees, dat hij in deze krijg optrok tegen zijn broeders in het geloof, en dat zijn kameraden katholieke geestelijken hadden mishandeld en gefusilleerd, werd hij oprecht

bedroefd. Maar hij verklaarde, dat de discipline allen, van welke mening zij ook mogen zijn, samenhoudt.

Pastoor v. U. deelde mij zijn vrees mee, dat zich een geweldige haat tegen de Duitsers zou verzamelen, als zij voortgingen, vrouwen te mishandelen. In het ziekenhuis bezocht hij dagelijks een 16-jarig meisje, door twee soldaten beledigd en met bajonetsteken in de buik gewond. Ik vernam later, dat de militaire overheid de misdadigers had doen fusilleren.

De 22e vertrok ik naar Aarschot en haalde onophoudelijk vluchtelingen in, die nu naar hun dorpen terugkeerden, en passeerde grote troepenmassa's die, door de bevolking onderdanig begroet, zich verbaasden, dat een voorbijganger zo weinig acht op hen sloeg. Als ik mij even langs de weg neerzet, komt een halve compagnie om mij heen zitten met bedreiging. Maar als ik zo weinig notitie van hen neem, alsof het spoken waren, dan staan zij kalm op en zetten hun tocht voort. Op weg word ik herhaaldelijk door de troepen gewaarschuwd, dat ik mij aan een verdwaalde kogel blootstel en dat de uitgezette posten overal nerveus zijn. Eindelijk komen we tussen hele reeksen uitgebrande huizen in Aarschot aan. Bij een post, opgesteld bij het begin van het dorp, heeft zich al een hele troep terugkerende vluchtelingen verzameld. Op mijn mededeling, dat ik Nederlands onderdaan ben, krijg ik terstond een stoel en moet een heel gesprek aanhoren over de domheid van de Belgen, die in plaats van geld te verdienen, na de Duitsers te hebben doorgelaten, nu ontzaglijke schade lijden. Als ik weiger mij erover uit te laten, wordt de interpellant, die mij wilde polsen, door zijn kameraden tot de orde geroepen. Zodra de Hauptmann komt, vraag ik om een Passierschein, die mij zonder enige moeilijkheid en in vriendelijke bewoordingen wordt toegestaan. Ik loop het dorp in en

maak een praatje met de enkele bewoners, die men hier en daar ziet.

Plotseling hoor ik een heftig geween achter mij. Vrouwen en kinderen nadere tussen vier soldaten in. De soldaat, wie ik vraag om de reden van die droefheid, zegt mij, dat het gezinnen zijn, uitgeweken voor de aanvang van de ramp, die hun hele have verbrand en vernield terugvinden. Op mijn vraag, waar de vrouwen heen gaan, wordt geantwoord, dat zij hedennacht in de kerk moeten slapen. Ik ga daarop eerst naar de Grote Markt, waar de voornaamste huizen verbrand zijn en hoor daar van burgers, dat door de veertienjarige zoon van de burgemeester de commandant van de binnentrekkende troepen in zijn slaapkamer gedood was, waarop tot straf terstond 29 burgers, waaronder burgemeester en priester, zijn gefusilleerd. Als ik naar de kerk ga en aanklop, om de weg te weten te komen, komen uit de open gestoken huizen verschrikte vrouwen kijken. De mannen zijn namelijk allen uit de stad gejaagd en het is aan vrouwen verboden, naar buiten te gaan. Het is inmiddels avond geworden. Ik stap de kerk binnen en word onmiddellijk in arrest genomen door de wacht. Ik volg dan hier de tactiek, die ik later verder zal volgen, spreek namelijk de manschappen meer of minder bars toe en eis bij hun luitenant te worden gebracht. We onderhouden ons dan vriendschappelijk. In de spaarzaam verlichte kerk ziet men vrouwen en kinderen, ten dode vermoeid, op stoelen gedoken. De officier wil mij niet laten gaan. Daar protesteer ik echter ten sterkste tegen en beroep mij op mijn Freischein en mijn Nederlanderschap.

Op een stoel in de kerk zou ik niet kunnen slapen en ik wil absoluut in het dorp naar huisvesting zoeken. De officier laat mij gaan, maar waarschuwt mij alleen nog, dat in de nacht de geweren vanzelf afgaan, daar de soldaten buitengewoon nerveus zijn en voegt er bij,

dat er geen sprake van is, dat ik naar Leuven zal kunnen terugkeren. De mars tegen de loop der legers in is geoorloofd, met de loop der legers mee niet. Een eind verder word ik opgepakt en naar de wacht gebracht in het stadhuis, die mij daarop op het stro in de secretarie een ligplaats aanwijst. Men biedt mij eten en wijn aan. Als ik aan de onderofficier van de wacht vraag, of zij dan zoveel wijn hebben, antwoordt hij, dat er meer is, dan zij met mogelijkheid op kunnen drinken. In de nacht word ik wakker door alarm. Er is geschoten en een huis in brand gestoken. Bij het ontbijt werd mij weer wijn aangeboden. Ik bedank natuurlijk weer en tracht, verschrikt door de bedreiging van de vorige avond, mijn plan opgevend om Diest te bezoeken, de weg naar Leuven te bereiken. Onderweg word ik nog eens als “spion” door een bende soldaten hardhandig een eindje meegevoerd, maar ten slotte weer losgelaten.

Het was een vreemd gezicht, die vermoeide en beangstigde vrouwen uit de kerk te zien komen en het dorp te zien vullen, waar zij in geopende huizen met slechts soldaten om zich heen de verdere dag zouden doorbrengen.

Ik ga ongestoord door de voorposten. Halverwege Leuven word ik staande gehouden door een groep officieren bij een rustend transport, die mij de vorige dag naar Aarschot hadden zien gaan, en mij thans zien terugkeren. De commandant wil me niet laten passeren. “Gij gaat niet naar Leuven”, zegde hij, want daar zoudt gij alles vertellen, wat gij in de dorpen gezien hebt”. Ik antwoordde: “Wat zou ik kunnen vertellen?” Toen hij niet antwoordde, herhaalde ik mijn vraag. Hij werd plots boos en riep: “Hier hebben wij te spreken en niet gij”. Na een korte poos te hebben nagedacht, liet hij mij gaan. ‘s Middags kwam ik zonder ongevallen te Leuven aan.

7 september 1914

Londen, 7 september. De Times verneemt uit goede bron uit Oostende, dat de Duitse keizer zich woensdagavond in het hotel Bellevue te Brussel bevond en generaal von Luettwitz tot gouverneur van België heeft benoemd. (Volgens een vroeger bericht was veldmaarschalk von der Goltz tot gouverneur van België en generaal von Luettwitz enkel tot gouverneur van Brussel benoemd. Redactie). Tezelfdertijd gaf de kroonprins een maaltijd in het koninklijk paleis te Laken.

De Bien Public bericht, dat de Belgische genie Mechelen en omstreken geïnundeerd heeft, hetgeen de verzakking van een der zware Duitse belegeringsstukken heeft veroorzaakt.

Het hoofdkwartier der Duitsers moet van Brussel naar Halle verplaatst zijn en te Waver moet een groot veldhospitaal zijn ingericht, waar talrijke gewonden uit het zuiden binnenkomen.

België in de tweede fase van de oorlog.

Men schrijft ons:

In mijn brief van gisteravond heb ik een omstandigheid vergeten, die voor de waardering der gebeurtenissen in Aarschot mij van groot belang schijnt te zijn. Ik heb verhaald hoe ik in het stadhuis in het vertrek der secretarie de nacht heb doorgebracht op het stro, met een Duitse schildwacht op een lange leuningstoel voor de deur. Toen ik ‘s morgens wakker werd, zag ik voor het eerst de toestand in het gebouw. Tussen de verspreide paperassen vond ik onder andere een klein stapeltje gedrukte aanplakbiljetten, waarin de burgemeester van Aarschot de bevolking kond gaf, dat zij zich van elke vijandelijkheid jegens de Duitse troepen had te onthouden,

daar zij anders het hele dorp aan de verschrikkelijkste wraakneming zou blootstellen. Het was ondertekend door de burgemeester, met vermelding van zijn functie. Ik acht het dus onwaarschijnlijk, dat hij, na zulk een affiche te hebben doen verspreiden onder zijn gemeentenaren, die toch evenals hij onder de indruk moeten hebben verkeerd van de verwoestingen en fusillades in alle dorpen, van de Duitse grens tot aan Aarschot toe, zelf een moordaanslag op de Duitse commandant zou hebben aangemoedigd. Indien werkelijk zijn veertienjarige zoon de commandant-overste verraderlijk vermoord heeft, dan moet het wel gebeurd zijn buiten medeweten van de burgemeester, van wie trouwens niet te verwachten is, dat hij een zodanige opdracht aan een knaap zou hebben gegeven. De toedracht omtrent de eerste fusillade in Aarschot vernam ik de Leuven van de gemeenteambtenaar X. ...[1] , de broer van een ooggetuige. Ik heb later getracht, samen met een Leuvens notabele, deze laatste te spreken te krijgen, maar hij was daartoe niet bereid, geschokt als hij was door de vreselijke gebeurtenis, welke hij had bijgewoond. X. vertelde mij dan, dat zijn broer plotseling met 29 anderen, onder wie de burgemeester, zijn broer, zijn zoon en een priester, was gegrepen en voor een sloot was opgesteld. Voor geen der anderen buiten die zoon bestond ook maar de minste aanwijzing van schuld. Zij waren met verwonderlijke willekeur uit hun huizen gehaald, naar de tranchée gebracht en geblinddoekt, met uitzondering van X. Deze heeft de fusillade moeten aanschouwen, moeten helpen om de lijken te begraven en is daarna weggejaagd in de richting van Leuven, met de opdracht, te vertellen wat hij gezien had. De eerste bedoeling van de Duitse militaire overheid schijnt te zijn geweest, zoveel mogelijk verbreiding te geven aan de strenge maatregelen, die zij

---

[1] De naam wordt om begrijpelijke redenen door mij verzwegen.

tegen de dorpen namen. De ontmoeting, waarvan ik in mijn vorige brief vertelde, bewijst, dat men later vreesde, dat integendeel de vijandschap tegen het Duitse leger bij de bevolking nog zou toenemen. Met zulke strenge straffen bereikt men of intimidatie of een zo geweldige haat, dat berekenende vrees voor straf en de overweging van veiligheid geheel op de achtergrond geraken.

Van verschillende officieren hoor ik ook de volgende opmerking: de Vlamingen, gemoedelijker en minder hartstochtelijk, hebben zich over het algemeen zeer goed in de noodzakelijkheid weten te schikken om zich neer te leggen bij de door de binnenkomst der Duitse troepen geschapen nieuwe toestand. Dit is veel moeilijker geweest voor de Walen. Zo maakten verschillende officieren een groot onderscheid tussen de houding van de Vlaamse dorpspastoor en zijn Waalse collega. De eerste, zegden zij, was geneigd in de overheerser de mens te zien van dezelfde drijfveren als hij, enkel door andere omstandigheden en onontwijkbaar bevel tot andere rol geroepen. Een Vlaams pastoor stond vaak onmiddellijk zijn eigen slaapvertrek en dat van de bejaarde huishoudster aan de ten dode vermoeide troepen af en gaf de officier in wie hij voor die ene dag slechts de medemens wilde zien ten volle zijn hospitalité de coeur. Daarentegen werd dikwijls voor het slaapvertrek van een Waals pastoor ‘s nachts de schildwacht gezet.

Ik zag alle gezinnen, die in Aarschot terugkeerden gesplitst: de vrouwen teruggehouden en de mannen in de richting der Duitse grens doorgestuurd. ‘s Morgens vertrok onder andere een groep van 25 de vorige dag argeloos teruggekeerde mannen met een vijftigtal Belgische krijgsgevangenen onder escorte naar Duitsland.

Wat misschien nog het wreedst aandeed was, dat meisjes, in de omstreken van Aarschot woonachtig, in de uitgeplunderde huizen

kwamen zien, of er iets van hun gading was overgebleven, ik zag ze onder andere met grote pakken suiker en andere artikelen naar hun woning terugkeren.

Zondag, 29 augustus, ‘s middags om 3 uur keer ik langs het kanaal naar Leuven terug. De stad is rustig. Voor het beroemde stadhuis, een ivoren relikwieënkastje, als in marmer vergroot, staat kalm de grijze wacht. Er is geen spoor van onrust. Fluisterend gaan door de bevolking verhalen rond omtrent een buitengewoon ruwe behandeling van notabele gijzelaars. Eveneens heerst een buitengewoon geprikkelde stemming bij sommigen over het ook door de militaire overheid geconstateerde beledigen van vrouwen. Ik maak hierbij de opmerking dat mij uit verschillende gesprekken ter plaatse in de dorpen en met de dorpsnotabelen in Leuven gevoerd, de waarschijnlijkheid gebleken is, dat vaak een inderdaad door een burger doodgeschoten Duits militair daarmee de straf onderging voor de verregaande belediging van een jonge vrouw. Voor de Duitse militaire overheid begon dan de kwestie met het schot. Daar voor onderzoek geen tijd kon worden gevonden, werd meestal het hele dorp voor deze gewelddaad gestraft. Mais il faut commencer par le commencement. En het is volkomen begrijpelijk, dat de vader, al is hij nog zo voorzichtig gestemd, de mishandeling zijner dochter door de wegens de abnormale omstandigheden, de vermoeienissen en het machtsgevoel seksueel sterk overprikkelde soldaat, bloedig wreekt. Zo wordt de verbranding van Linden en van andere dorpen met grote waarschijnlijkheid verklaard. Het gerucht loopt, dat de zoon van de burgemeester van Aarschot een en al de grove vriendelijkheid jegens zijn zuster heeft gewroken, maar voor deze laatste getuigenis heb ik geen geloofwaardige zegsman gevonden.

In Leuven hebben twee dergelijke geconstateerde gevallen plaats gevonden; twee soldaten waren voor de krijgsraad gebracht en gefusilleerd. Die feiten hadden in de buitenwijken plaats gevonden. Het scheen me echter toe, dat de stadsbewoner grotere voorzichtigheid en verantwoordelijkheidsgevoel toonde, dan de Waalse landman. Op een bank voor een der huizen zag ik 's avonds Duitse soldaten gemoedelijk keuvelen met de meisjes in het bijzijn van de eveneens gerustgestelde ouders. Op het marktplein zie ik een soldaat, die een meisje onder de kin streelt. Kort daarna wordt ze naar binnen geroepen en komt niet meer terug. Ik ga in het café Sody zitten in de Brusselse straat. Met twee dochters bedient de waard de gasten. Ik bewonder de uiterst correcte wijze waarop zij zich van hun taak jegens de talrijke Duitse clientèle kwijten. Er komen twee Duitse soldaten uit een reserve-regiment (de linie-regimenten worden allen naar het front gezonden) binnen; ze vragen bier en beginnen onmiddellijk een gesprek: Wir Deutsche sind gutmütige Menschen, enzovoort enzovoort. De Sody's bedienen vlug en correct, glimlachen even, maar antwoorden niet en trekken zich terstond terug.

Vooral de reservist begint elk gesprek op deze wijze. Hij verontschuldigt zich en schijnt zich te schamen. Hij weet, wat in de dorpen verloren is gegaan. Hij is huisvader en voelt, wat de algehele vernieling van huis en gezin betekenen moet. De jonge Duitse soldaat spreekt er altijd heel anders over. Hij wijst voldaan op de verwoestingen en roept ons toe: "Ja, zo moeten ze maar doen; laat de kerels maar eens iets beginnen tegen het Duitse leger!".

De stad is van berichten verstoken; de Duitse soldaten brengen zelf de wildste geruchten in omloop. Sommigen vertellen onder andere aan mij dat ze door Maastricht heen ons land zijn binnengekomen. Ze hebben Nederlandse centen in hun zak en vertonen pakjes

sigaretten van een te Maastricht gevestigde firma. Dit heeft voor mij het alleronaangenaamste gevolg, dat ik in twee hotels in de Brusselse straat, namelijk in de “De Vlaamse Leeuw” en een ander, na een kamer te hebben gekregen, zodra ik mij in het notaboek als Nederlands onderdaan heb ingeschreven, mij onder een voorwendsel het logies weer ontnomen zie.

Sody ontfermt zich over mij, maar in de Vlaming, pastoor v. U., vind ik weldra mijn gastheer voor de daaropvolgende nacht. Hij is de aumonier des prisons en door monseigneur Mercier verzocht in deze moeilijke omstandigheden die taak te blijven vervullen. Hij is het type van de gastvrije Vlaamse priester, wiens denkbeelden in de atmosfeer van Leuven verruimd zijn. Alle verschilpunten met mij, die een “bougre de protestant” ben, zijn nu vergeten en men betreurt het, dat het contact met deze aardige Vlaamse geestelijke persoonlijkheid niet nog nauwer zijn kan.

‘s Avonds komen eensklaps twee seminaristen binnen, waaronder een neef van de kardinaal Mercier. Ze zijn verschrikt door de vijandelijke toon, die de Duitse soldaten tegen hen aanslaan. Ze worden op straat beledigend nageroepen, en de voorbijgaande soldaten zingen hun luidkeels liedjes in het gezicht. Dit wordt bevestigd door pastoor v. U, die zelf zeer grote moeite heeft ondervonden om te ontgaan aan het verbod, zich na 8 uur ‘s avonds op straat te mogen bevinden. Twee dagen lang heeft de overheid hem de nachtpermissie onthouden, terwijl hij toch voor het Rode Kruis werkzaam was bij Duitse gewonden en een paar maal ‘s nachts geroepen was bij twee katholieke soldaten, die om geestelijke bijstand hadden gevraagd.

Eerst laat in de nacht geleidt de aardige gastvrije man mij naar mijn slaapvertrek.

De Duitse militaire overheid heeft in het bezette gedeelte van België een burgerbestuur ingevoerd, dat in de volgende afdelingen gesplitst is: algemeen bestuur; financiën; godsdienst en onderwijs; handel en industrie; binnenlands bestuur; justitie; landbouw en domeinen; openbare werken. Een staf van Duitse ambtenaren is aangewezen om aan het Duitse legerbestuur in België toepassing te geven.

8 september 1914

Oostende, 7 september. De Duitsers zijn gisteren in de richting noordwestelijk van Brussel tussen Gent en Antwerpen opgerukt. Vanochtend waren alle verbindingen per telegraaf en spoorweg tussen die twee steden verbroken.

Een Belgische patrouille heeft bij Londerzeel 35 Duitse wielrijders gedood.

Na het gevecht van vrijdag bij Kapelle op den Bos hadden de Duitsers 3000 doden. Hun geestelijke ontreddering was zo groot, dat velen vluchtten tot Brussel toe.

Antwerpen, 7 september. De getuigenissen, door de Belgische commissie tot onderzoek van de schending door de Duitsers van het volkenrecht verzameld, zijn overgelegd aan de minister van justitie.

Ze leggen de Duitsers ten laste het begaan van wreedheden te Visé, Orsmaal, Aarschot, Leuven en de omstreken van Mechelen. Duitsers zouden langs de weg ongewapende boeren en wielrijders hebben doodgeschoten. Hetzelfde lot deden zij ondergaan aan boeren, die in groepen bezig waren de oogst binnen te halen. Zij ledigden de publieke kassen, vorderden levensmiddelen en dranken op en voerden er zich dronken mee, losten schoten in de

straten en in onbewoonde huizen om dan later te verklaren dat de bewoners geschoten hadden en te gaan moorden, branden en plunderen. Onder de wreedheden worden verder genoemd, het opsluiten van mannen in de kerken, het verkrachten van vrouwen, het wegvoeren van mannen naar Duitsland om er veldarbeid te verrichten.

Men beweert zelfs dat de weggevoerden gedwongen worden om tegen de Russen te vechten. De Duitsers nemen gijzelaars en eisen dan losprijzen. Ze laten mannen, vrouwen en kinderen voor hun troepen uitlopen en maken misbruik van de witte vlag om de Belgische troepen dicht te kunnen naderen. Voorts zouden zij een tiental pastoors hebben doodgeschoten.

De verwoesting van Leuven.

Berlijn, 7 september. De Norddeutsche Allgemeine Zeitung schrijft: wij zijn in de gelegenheid geweest Hilferich, de directeur der Duitse Bank, die juist uit België is teruggekeerd, te spreken. Hij is onder andere ook te Leuven geweest en vertelt dat van een algehele verwoesting der stad geen sprake kan zijn. Kapotgeschoten en verbrand zijn slechts de oostelijke wijken, waarin de Duitse troepen door de bewoners arglistig beschoten zijn, met name de straten die van het station en uit de richting Tienen naar de stad leiden. De ironie van het noodlot wil dat de straat van Tienen naar het centrum der stad Leuven de naam “Rue des Joyeuses Entrées” (straat der blijde inkomsten) draagt. Alle muren der huizen in deze straat dragen de sporen van kogels, een bewijs dat elk blok huizen bestormd is moeten worden. Daarentegen is de hele zuidelijke helft der stad en een gedeelte van de westelijke wijk zo goed als onbeschadigd gebleven. Tal van huizen dragen daar opschriften als: “Hier wonen goede mensen. Verzocht wordt hen te sparen”.

Het stadhuis, de parel van Leuven, is ongerept gebleven. De Duitse troepen hebben het “gered”.

Officieren die aan de straatgevechten hebben deelgenomen, vertellen dat Duitse troepen de stoombrandspuiten hebben bediend, die de brand in de gebouwen nabij het raadhuis hebben geblust, ofschoon ze tijdens het blussingswerk voortdurend door de bevolking werden beschoten. Jammer genoeg is het niet gelukt de universiteitsbibliotheek te redden.

Van de kathedraal is de toren ingestort; het schip van de kerk is behouden gebleven.

Te Brussel zetelt nu von der Goltz. Hij heeft daar de volgende proclamatie verspreid:

“Z.M. de Duitse keizer heeft het behaagd mij, na de inneming van het grootste gedeelte van het Belgische grondgebied, tot gouverneur-generaal van België te benoemen. Ik heb de zetel van de algemene regering te Brussel gevestigd in het ministerie van kunsten en wetenschappen (Wetstraat). Op bevel van Zijne Majesteit is er aan de gouverneur-generaal een burgerlijk bestuur (ministerie van oorlog, Leuvense straat) toegevoegd. Zijn excellentie von Sandt is benoemd tot chef van deze administratie.

“De Duitse troepen zetten hun overwinningstocht in Frankrijk voort. Mijn taak zal het zijn rust en orde op Belgisch grondgebied te handhaven.

“Elke vijandelijke daad van de zijde der inwoners tegen de Duitse soldaten, elke poging om hun verbindingen met Duitsland te verstoren, de spoorwegdienst, telegraaf of telefoon te hinderen of te beletten, zal ten strengste gestraft worden. Elk verzet of opstand

tegen het Duitse bestuur zullen zonder vergiffenis onderdrukt worden.

“Het is de harde noodzaak van de oorlog, dat de bestraffing van vijandelijke handelingen naast de schuldigen ook onschuldigen treft; daarom is het des te eerder plicht voor alle verstandige burgers een druk uit te oefenen op de woelige elementen der bevolking, om deze te weerhouden van elke handeling tegen de openbare orde gericht.

“De Belgische burgers, die vredig hun bezigheden zouden willen hervatten, zullen van de zijde der Duitse troepen of regeringspersonen niets te vrezen hebben; zoveel mogelijk moet de handel hersteld worden, moeten de fabrieken weer werken, de oogsten binnengehaald.

“Belgische burgers! Ik vraag aan niemand zijn vaderlandse gevoelens af te zweren, maar ik verwacht van u allen een verstandige onderwerping en een volstrekte gehoorzaamheid aan de bevelen van de gouverneur-generaal. Ik nodig u uit in hem vertrouwen te hebben en hem uw medewerking te verlenen; deze uitnodiging richt ik in het bijzonder tot de staats- en gemeenteambtenaren, die op hun post zijn gebleven. Hoe meer gij aan deze oproep gevolg heeft, des te beter dient gij uw vaderland.

Gedaan te Brussel, 2 september 1914. De gouverneur-generaal baron von der Goltz, veldmaarschalk.”

Laat ons hopen, dat de grote gaven, die de nu 70-jarige von der Goltz bezit, door hem ook gebruikt zullen worden om zijn eigen landgenoten wat te breidelen in hun bandeloze ijver om van de aan hem toevertrouwde provincie een woestenij te maken. In artikelen uit de Nederlandse pers en Belgische bladen overgenomen, zie ik

hier, dat men bevreesd is, dat er in Brussel nog onlusten zouden zijn te verwachten, de bevolking zou door de Duitsers tot wanhoop gedreven zijn, de levensmiddelen zouden bijna uitgeput raken. Een mij zeer bekend, alleszins vertrouwbaar persoon, is gisterochtend uit Brussel vertrokken en heeft mij gistermiddag verzekerd, dat alles daar gewoon gaat, zoals het ging sedert de Duitse bezetting is aangekomen. Vlees, melk, boter en eieren zijn nog moeilijk te krijgen, maar dat was 14 dagen geleden reeds het geval. Men kan dus zeggen dat de toestand dezelfde blijft en zeker niet verergerd is. Ook zijn in Brussel de biljetten van één en twee frank in omloop gekomen, evenals het Duitse geld, tegen het tarief, dat ik u reeds mededeelde.

Nu het bestuur te Brussel geregeld is, schijnt de staf verder te trekken; de Bien Public bericht, dat deze van Halle naar Binche is verplaatst.

De Belgische legatie te ‘s-Gravenhage oordeelt het nuttig de betekenis vast te stellen van de militaire verrichtingen, waarvan de streek tussen Mechelen en Vilvoorde in de dagen van 24, 25 en 26 augustus jongstleden het toneel is geweest.

Het Belgische veldleger, dat de 24^{e} augustus een uitval deed uit het versterkte kamp van Antwerpen, kreeg voeling met twee vijandelijke divisies ten zuiden van Mechelen. In de loop van de dag van de 25^{e} zijn de Duitse troepen, die versterkt waren door een per spoor uit Brussel gekomen divisie, naar het zuiden teruggeworpen in de richtingen Vilvoorde en Leuven. De Duitse rechtervleugel, terugwijkend op laatstgenoemde stad, veroorzaakte er een paniek. Tengevolge van een misvatting had het hoofd zijner colonne het vuur te verduren van het te Leuven gebleven Duitse garnizoen. Dit

incident schijnt de reeds bekende verwoesting van een groot gedeelte der stad uitgelokt te hebben.

De slag werd de 26e bij het aanbreken van de dag over een uitgestrekter front hervat, daar de Duitsers nieuwe massa's troepen in het gevecht brachten. Het Belgische leger behield zijn stellingen en kreeg vervolgens, in de namiddag, bevel, zich op Antwerpen terug te trekken. De terugtocht werd in volmaakte orde ondernomen.

Het door de generale staf beoogde doel was volkomen bereikt : de omtrek van de versterkte stelling was gezuiverd en van de andere kant had de Belgische aanval de vijand genoodzaakt de belangrijke krijgsmacht, die naar de slagvelden van Henegouwen trok, naar het noorden te keren.

De verwoesting van Leuven.

Zondag, 6 september.

Ik heb zaterdag nog eens volop gelegenheid gehad de ellende van de oorlog gade te slaan. Alweer te Leuven. Het gehele verlaten middengedeelte van België, waar de oorlog over is getrokken, zal lang nog na de vrede, die toch eens moet komen, het aanzien hebben van een geteisterde streek. Maar de kostbare bibliotheek van de Leuvense hogeschool zal ook na die vrede niet meer aan de mensheid teruggegeven kunnen worden.

En het gehele intellectuele België zal dat nooit kunnen vergeten. Het staat nu al voor me vast dat in de toekomst de Belgen de Duitsers en de Duitsers de Belgen de schuld zullen blijven geven. Maar de kostbare boeken en zeldzame perkamenten zullen daarmee niet terugkomen.

Ik heb het genoegen gehad zaterdag een Nederlander te Leuven te ontmoeten, doctor Noyons, hoogleraar aan de medische faculteit van de Leuvense universiteit. Professor Noyons is op het ogenblik nog steeds te Leuven en verpleegt daar met zijn vrouw de gewonden hetzij of het Belgen of Duitsers zijn. En dat echtpaar heeft zich in de verschrikkelijke dagen van Leuven doen kennen als te zijn van het echte heldensoort ... al zouden ze beiden verbluft kijken als ze het hoorden. Want ware helden weten in de regel niet dat ze het zijn.

Toen ik zaterdagmiddag zat te wachten in een van de hals over kop ingerichte verbandzaken van het Instituut voor filosofie te Leuven, kwam eerst mevrouw Noyons binnen, de Hollands-rustige, beschaafde dame, nu in witte doktersjas en het gelaat moe van de vele dagen en nachten onafgebroken zorgen voor de gewonden.

Men kan zich niet voorstellen hoe voor Nederlanders die in België te midden van de oorlogsellende zitten, het woord Holland is als het woord moeder voor een kind. Men voelt stille tevredenheid en dankbaarheid bij het denken er aan. Ik heb mensen die boven op verhuiswagens te midden van 100 Belgen zaten, het wel plotseling uit horen juichen omdat ze het Hollandse vlaggetje voorop mijn auto zagen. Dan wist ik het al: Hollanders die naar hun land toe vluchtten.

Maar om terug te keren tot het Instituut voor filosofie te Leuven. Professor Noyons kwam ook binnen, eveneens in zijn doktersjas en ook hem deed het zichtbaar goed een landgenoot te ontmoeten in de Leuvense woestenij. Hij had juist een operatiegeval onderhanden, maar bleef vragen en vragen, tot mevrouw hem eindelijk weg moest krijgen met een: “Meneer blijft wel even op je wachten. Werk eerst even af”. Professor Noyons is nog jong, met

krachtige blauwe ogen en een breed voorhoofd, kort en vlug in zijn bewegingen. Een man die door de Leuvenaars altijd geëerd zal worden.

Hij heeft mij veel verteld en zijn Belgische collega's hebben me veel verteld. Onder andere dit, dat vrijwel alle prachtige bouwwerken in Leuven zijn gespaard gebleven, behalve de Sint Pieterskerk, die, ondanks de verwoesting, waarschijnlijk wel te restaureren zal zijn. In het stadhuis is hier en daar het interieur verwoest, terwijl sommige schilderijen uit de lijsten zijn gesneden. Maar de boekerij ... als de Leuvenaars beginnen over hun verbrande boekerij! ...

Op dinsdag 25 augustus ontving men 's middags aan het hospitaal de boodschap dat er 's avonds een honderdtal gewonden te verwachten zouden zijn en of men zich daar klaar wou houden. Men maakte de bedden gereed en het gehele personeel bleef in het hospitaal aanwezig. Om 7 uur begon plotseling de kogelhagel en om goed 8 uur stond de bibliotheek reeds in brand. De gewonden kwamen al gauw het hospitaal binnen en in de loop van woensdag kwam professor Noyons opeens tot de ontzettende ontdekking dat hij onder zijn handen kreeg zijn tweede dienstmeisje, dat getroffen was door drie geweerschoten in haar zij.

Hij dacht zijn beide dienstmeisjes rustig thuis, beschermd als zijn huis had behoren te zijn door de reusachtige Rode Kruisvlag en de mededeling, op de deur vermeld, dat daar een Hollandse dokter woonde. Hij verbond het meisje, snelde naar zijn huis en vond daar de deur opengebroken, en zijn meubels en schilderijen overal door bajonetsteken en -sneden moedwillig vernield. Bovendien had men in het salon brand gesticht en met de grootste moeite kon hij het vuur weer blussen. Ik ben in het huis geweest en heb de

verwoesting gezien. Professor Noyons heeft een nieuw huis in oud Hollandse stijl laten zetten op de Tienense boulevard en dat huis op kostbare wijze laten bemeubelen en versieren. Ik heb nu in het huis gezien hoe zonder doel de meest waardevolle dingen als oud Chinees porselein en Japans aardewerk is vernield, hoe buffetten en stoelen zijn beschadigd, hetgeen volkomen overbodig was, daar met toch het huis binnen was gekomen om het in brand te steken. Wat er gebeurd was bleek al gauw. Er waren Duitse soldaten binnengedrongen en die waren zonder verdere mededelingen aan het vernielen gegaan. Het verschrikte tweede meisje was door één der soldaten in de zij geschoten.

Er werd professor Noyons bovendien nog meegedeeld dat ook andere plaatsen, waar gewonden verpleegd werden, niet onaangetast bleven en zonder verder praten ging hij daarop over de straten, waar nog steeds werd geschoten, de Duitse commandant zoeken en hij eiste bescherming voor zijn huis en ieder ander gebouw dat de Rode Kruisvlag rechtmatig uit had gestoken. De commandant zegde hem die bescherming toe, maar donderdags werd in zijn huis een tweede poging tot brandstichting gepleegd. Toch had professor Noyons door zijn heldhaftige optreden weten te bereiken dat alle hospitalen en ook de kloosters en kerken gespaard bleven.

Wat mij opviel in het huis van professor Noyons waren kogelgaten door de ruiten in de achtergevel, doorgedrongen door de tussenmuur tot in het salon op de eerste verdieping. Volgende de lijn van die kogels, moeten de schoten op de huizen zijn gelost van een hoogte die zich op een 500 m achter de huizen bevindt. Vandaar uit heeft men slecht kunnen controleren wie er in Leuven schoot of niet. De kogels zijn van het Duitse maaksel.

Op de Tienense boulevard zijn hier en daar graven waar de gedoden voorlopig in gelegd zijn. Vlak voor het huis van professor Noyons ligt zijn buurman begraven. Juist zaterdag zag ik de graven openmaken en de doden er uitnemen om ze over te brengen naar het kerkhof. Ik zag de burgers de slappe, dode lichamen wikkelen in grote zakken en ze leggen op baren.

Wie de oorzaak is van de verwoesting van Leuven, Belg of Duitser, professor Noyons weet het niet. Is er iemand die het weet? Maar ik heb in Leuven nog weer eens de ellende, die de oorlog vergezelt, kunnen voelen.

Te midden van alle ellende nu zijn professor Noyons en zijn vrouw dag en nacht op hun post gebleven om te doen voor hun lijdende medemensen wat ze konden. Toen donderdag door de Duitse commandant aan de bevolking van Leuven werd aangezegd, dat iedereen Leuven voor twaalven moest verlaten, omdat de stad platgeschoten zou worden, besloten zij te blijven, want hun 150 gewonden konden niet zo gauw vervoerd worden, dus bleven zij ook. Dat “dus” is wat hen tot held stempelt. Met enige getrouwen droeg men de gewonden in de kelders van het hospitaal en bleef daar in zenuwtergende spanning zitten wachten op het bombardement dat niet kwam. Twee dagen bleef men er, toen gingen de gewonden weer naar hun zalen.

Veel woorden zijn hier niet nodig. Professor Noyons en zijn vrouw zijn helden.

Maandag, 25 augustus, dus daags voor de aanvang van de verwoesting van Leuven.

De morgen gaat voorbij met een kort bezoek aan Leuvens kunstschatten. Daarna begeef ik mij naar professor S., een bekend

en geestdriftig flamingant. Een vrouw ontvangt mij in het fraaie, geheel gerestaureerde 17e-eeuwse woonhuis in de Schapenstraat tegenover het Begijnhof. Professor S. was uit als tolk met een grote melkhandelaar, die door de Duitsers een aanmerkelijk aantal paarden ontnomen was, wiens stallen overal verwoest waren en die nu met machtiging van de commandant de omstreken doorkruiste om te redden, wat nog te redden viel. Een der eigenaardigheden in deze tweede fase van de oorlog is immers telkens geweest, dat men blind en roekeloos door de losgelaten soldaten fabrieken liet uitbranden, de inwoners onder bedreiging liet verjagen en daarna van de steden uit, die tengevolge van deze vernietigingen gevaar liepen van geregelde toevoer van voedsel verstoken te worden, alle moeite deed, of althans stappen der inwoners begunstigde om de stroom van proviandering uit het land naar de stad weer aan het vloeien te brengen. Met hun passen reden nu deze twee heren van ‘s morgens vier tot ‘s avonds zes uur door alle omliggende dorpen en zagen zo tevens alle overblijfsels en bewijsstukken van de oorlogsmaatregelen van de doorgetrokken Duitse regimenten.

‘s Avonds kwam mijn gastheer dodelijk vermoeid terug. Hij had de indruk dat de intimidatie van de plattelandsbevolking volmaakt bereikt was. Kwam men in het kleine melkkarretje langs achterwegen voortsluipende gezinnen tegen, dan werden terstond door allen tot de kleine kindertjes toe de armen opgeheven. Er waren geen vrienden meer, alles wat zich hier met een klaarblijkelijk gevoel van veiligheid voortbewoog kon niet inwoner, maar moest vijand zijn. Professor S. schreeuwde hen dan toe: “Om Gods wil, doe dat niet, handen neer mensen.” Het deed pijn aan het hart dit te horen.

Professor S. bood mij gastvrijheid aan voor de volgende dagen. Wij zouden dan zien voldoende machtiging te krijgen om met ons

drieën de melkinrichting op gang te gaan brengen. Onder de visioenen, die professor S. meebracht, werkt het sterkste in mij na, dat van een oude man van 70 jaar met zijn kleine krukje nog in de hand geklemd, een bajonetsteek in de borst en met verbrand onderlijf. Het was een kleine burger, die in de omtrek in een reuk van heiligheid stond. Hij had zijn laatste lichamelijke krachten aan bedevaarten gegeven en de laatste vlammen van zijn geestelijk leven waren in onophoudelijk gebed uitgegloeid.

Dinsdag, 25 augustus. We gaan vroeg op weg, om onze passen in orde te brengen. We bezoeken de rector magnificus der Leuvense universiteit, Monseigneur Ladeuze, huisprelaat van zijne heiligheid, een zeer vriendelijke en energieke persoonlijkheid, die voor enige jaren een bekende opstand van de Leuvense studenten tegen de maatregelen van de vice rector om de goede zeden in het particuliere studentenleven te handhaven, met grote beslistheid had onderdrukt. Hij had grote lust gehad om verpozing te zoeken van zijn drukke rectoraatswerkzaamheden in het buitenland, maar was in deze moeilijke tijden te Leuven gebleven, omdat de verantwoordelijke post, die hij bekleedt, na de intocht der Duitsers zijn tegenwoordigheid, in het belang der beroemde oude instelling, gewenst maakte. Hij had ook 24 uur als gijzelaar op het stadhuis gevangen gezeten en kon alleen toestemming krijgen om de mis te gaan horen, nadat een andere geleerde zijn plaats als gijzelaar voor enige uren had ingenomen.

Opmerking verdient, dat in Leuven de pastoors de mis konden opdragen zonder gewapende escorte. Geestelijken van omliggende dorpen vertelden ons, dat zij zich in de sacristie slechts hadden kunnen verkleden en de mis slechts hadden mogen bedienen, vergezeld door drie soldaten, de bajonet op het geweer.

In het gebouw van het Rode Kruis troffen wij een groot aantal geestelijken aan, allen werkzaam aan de verpleging der gewonden. Ik zag er de beroemde neoscholasticus, professor Nys, pater Janssens en een studiegenoot, professor Noyons, evenals van ouds in klaarblijkelijke welstand Binnen het Rode Kruis waren overal de Duitse troepen verspreid. We vonden er, bijna genezen, een oude man en een knaapje van, ik meen, 12 jaar, op wie geschoten was, ergens ver weg, in een der dorpen. Pater J. was onophoudelijk door officieren met revolvers bedreigd. Men scheen niet te verwachten op andere wijze iets van de geestelijke heren gedaan te kunnen krijgen. Geestelijke heren van hoge leeftijd waren in het bijzonder voor lichamelijke arbeid gebezigd. Meermalen is het bijvoorbeeld voorgekomen dat de soldaten een bejaarde geestelijke (in een geval, waarvoor ik insta, was hij ongeveer 65 jaar oud) nadat gebleken was, dat in zijn kelders geen geweren en in de kerktoren geen mitrailleuses verborgen waren, enige uren onophoudelijk de pomp liet zwengelen, om hun bij het wassen behulpzaam te zijn. Uit deze enkele bijzonderheden moge de lezer blijken, welk een wantrouwen de Duitse officier te velde tegen de Waalse geestelijke moet hebben bezield.

Algemeen werd verteld, dat geestelijken van de kansel af het volk tegen de vijand hadden opgehitst en als voorbeeld werd telkens door officieren aangehaald, dat kardinaal Mercier in zijn pastorale brieven daartoe zou hebben opgewekt. Ik heb echter al deze stukken van de edele en verfijnde geleerde en Mechelse aartsbisschop gelezen en kan getuigen, dat het herderlijke omzendbrieven zijn van een hoog en edel gehalte, zonder het kleinste spoor van ophitsing. Er zijn priesters gefusilleerd, omdat men boven in een kerktoren een mitrailleuse gevonden had. Het schijnt echter, dat de Belgische troepen, overhaast wijkend voor de overmacht, het machinegeweer in de kerktoren hadden

achtergelaten. Niettemin werd dan de deken en bij gebreken van die een willekeurige priester (gelijk in Aarschot, waar de deken ontkomen was), hoofdelijk verantwoordelijk gesteld voor de aanwezigheid van vuurwapens in gebouwen, die, na afkondiging van de krijgswet ter volmaakte beschikking stonden uitsluitend van de militaire overheid. Ik wil hier nog aan toevoegen (en ik zal hiervan later nog een doorslaand bewijs geven), dat in de zenuwgeprikkelde verbeelding van het leger elk voorval dat zich in een dorp kon hebben voorgedaan, onmiddellijk zich over tal van dorpen vermenigvuldigt. Men kon geen soldaat spreken, of hij noemde terstond enige dorpen, waar "de pastoor in de kerktoren een machinegeweer had geplaatst om op de troepen te schieten enz., enz."

Uit de mond van notabele en geloofwaardige personen teken ik nog de volgende bijzonderheden op: de eerste ontmoeting tussen de burgemeester van Leuven en de commanderende Duitse officieren van het Duitse korps, dat Leuven heeft bezet, was zeer karakteristiek. De burgemeester, min of meer ontsteld door het gezicht van de brownings, die men op hem gericht had gehouden, zat aan tafel en een aantal hoofdofficieren stelde met kracht hun eisen. De eerste eiste terstond 30.000, de tweede 32.000 kilo brood, de derde 30.000 kilo meel. Werd hier niet terstond aan voldaan, dan moest de stad 200.000 frank per dag betalen. Het schijnt dat de Leuvense overheid tegenover de overwinnaar niet de nodige bereidwilligheid heeft aan de dag gelegd, welke toch zeker gepaard kan gaan met fierheid, gelijk het optreden van Brussels burgemeester heeft bewezen. Daar het geld van alle banken in veiligheid gebracht was, terstond na het gebeurde in Hasselt, waar de Duitsers twee miljoen frank hadden in beslag genomen, was de geldbuit in Leuven zeer klein. Thans eiste men onmiddellijk 100.000 frank uit de gemeentekas. Die waren er niet. De eis werd

achtereenvolgens verminderd tot 80.000 frank, tot 50.000 frank, 20.000 frank, 10.000, steeds gevolgd door een ontkennend antwoord. De commandant zou zich ten slotte tevreden stellen met 3000 frank. De gemeentelijke fiscus antwoordde op de vraag van de burgemeester, dat er 3080 frank in kas waren. Laten wij zien, zegde de burgemeester aan de schepen van financiën of zij de 80 frank erbij nemen tegen ontvangstbewijs. Er werd zo lang met revolvers en met bedreigingen van fusillering op de burgemeester gewerkt, dat deze zich te bed moest begeven.

Een schepen werd in een auto meegenomen ter bezichtiging van een der bruggen. Deze bleek in orde te zijn. Toen werd hem medegedeeld, dat hij gefusilleerd zou worden, zo hij niet terstond een eed zwoer, dat alle Leuvense bruggen precies in dezelfde toestand waren. Hij protesteerde met te zeggen, dat hij de meeste van die bruggen in geen maanden gezien had en hij weigerde dus de eed te zweren. Na een weinig opwekkend spel met geladen revolvers werd de ongelukkige man weer als gijzelaar opgesloten. Men voelt uit dat alles, de dodelijke angst voor de Duitsers om, terwijl men zich in veiligheid waande, en geen voorzorgsmaatregelen nam, zich aan vijandelijke daden bloot te stellen. De gijzelaars waren in het stadhuis opgesloten. Elk ogenblik drongen Duitse officieren hun zorgvuldig bewaakt vertrek binnen en eisten grote hoeveelheden verplegings- en verbruiksartikelen, zonder echter aan dezelfde gijzelaars gelegenheid te geven om naar buiten te gaan en van hun invloed bij de burgerij gebruik te maken. Toen monseigneur Ladeuze, de rector magnificus, een uur naar de mis wilde gaan, moest eerst in de stad rondgezocht worden om een gijzelaar te vinden, die zo lang zijn plaats innam. Voor hun eten moesten ze zelf zorgen. Het werd hen door een knaapje gebracht. Een paar officieren, die de waarnemende burgemeester in zijn huis wensten te bezoeken, namen het jongetje mee om de weg te

wijzen. Nu was de schepen Schmitz wegens de ziektetoestand van de burgemeester tot waarnemend burgemeester benoemd. De jongen moest de officieren dus naar het huis van de heer Schmitz brengen. Toen men daar aangekomen was en er gebeld had, vroeg men de jongen, of daar dus de burgemeester woonde. “Neen”, antwoordde de jongen, hier woont de burgemeester niet. De officieren gaven terstond aan een peloton soldaten bevel om de jongen op de plaats neer te schieten. Gelukkig had deze tegenwoordigheid van geest, om zodra hij het bekende woord fusilleren hoorde, uit te roepen: “Maar hier woont wel de waarnemend burgemeester, de heer Schmitz.” Dit redde zijn leven. Hoe groot moet niet de angst van deze officieren, die waarschijnlijk een overval in een dorpje hadden meegemaakt, geweest zijn om hen tot zoiets te brengen. Overal dreigde een hinderlaag. Onder elke brug, waar men vreedzaam overheen liep, kon dynamiet zijn opgehoopt, elk huis kon een kleine vesting worden

Grote ontstemming onder de Leuvense bevolking wekte de zorgeloosheid, waarmee de Duitsers met het dure voedsel omsprongen. De eerste dag was terstond 30.000 kilo vlees gerekwireerd, en ingeleverd met dit gevolg, dat twee dagen later ruim 10.000 kilo vlees in bedorven staat aan de slagers werden teruggegeven, zonder enige vergoeding. Enige dagen na de bezetting kon dan ook geen burger meer vlees krijgen, en de meer gegoeden moesten van conserven leven. Een buurman van ons, een enigszins gegoed werkman, was zo gelukkig in het bezit te komen van een flinke portie hondenbrood, dat dan ook het enige voedsel voor hem en zijn gezin uitmaakte.

De schade te Leuven.

We lezen in het Handelsblad van Antwerpen:

Het comité der gevluchte Leuvenaars, zetelend in de Kalkoenschen Haan, Sint-Jacobsmarkt 25, te Antwerpen, heeft een grondig onderzoek gedaan over de schade, door de Duitsers te Leuven aangericht. Het blijkt uit de inlichtingen, verzameld bij de vluchtelingen, die het laatst de stad verlieten, op zaterdag 29 augustus, dat de branden en plunderingen een einde hadden genomen. Deze getuigen, hun koelbloedigheid bewaard hebbende, ondanks de mishandelingen, die zij doorstaan hadden, zijn overeengekomen om te verklaren dat de omtrek der verwoeste wijken kan aangeduid worden als volgt:

1°. De Sint Pieterskerk en de Hallen, inhoudende de prachtige bibliotheek der Hogeschool zijn door brand vernield.

2°. Evenzo de blok huizen, zich uitstrekkende van de Diestsestraat en de Margaretaplaats, tot aan het huis van de plaatsnijder Gieles, Statiestraat.

3°. Talrijke huizen zijn afgebrand in de Statiestraat.

4°. Op de Volksplaats is de kant Gilbert en Dedecker om zo te zeggen geheel vernield, evenals de Leopoldstraat.

5°. De Tiensevest binnen en buiten heeft veel geleden tussen de Justus Lipsiusstraat en de Tiensepoort. Niettemin is de tabaksfabriek van de heren Van der Elst gebroeders, gespaard gebleven. De Tiensevest zou van de Justus Lipsiusstraat tot de Maria Theresiastraat gespaard gebleven zijn.

6°. Al de hotels en koffiehuizen der Statieplaats en het beneden gedeelte der Tiensevest zijn afgebrand tot aan de Diestsestraat. Langs de linkerzijde bleven verscheidene huizen gespaard.

7°. Aan de vaart zouden de fabrieken “Dyle et Bacalan” mee vernield zijn.

8°. Vaartstraat. Het huis van de deken van de Sint Pieterskerk is verbrand en het vuur heeft zich voortgezet tot de Academie.

9°. In de Mechelse- en Brusselsestraten hebben de Duitsers zich bepaald tot het vernielen van huizen langs de kant der Grote Markt en vlak voor het burgerlijk gasthuis.

10°. De berichten van de Tiensestraat zijn tegenstrijdig. Dit weet men, dat het getal der reeds gemelde verbrande huizen overdreven is. Er zijn geen branden geweest van af de Muntstraat naar de Tiensepoort.

11°. Al de andere straten en plaatsen zijn vrij gebleven en het is niet zeker of de bewoners van deze kwartieren zijn gebleven of teruggekeerd

Wat betreft de overheden en notabelen als gijzelaars genomen, geen enkele is gefusilleerd te worden.

De gemeenten Heverlee, Oud-Heverlee, Blanden, Bierbeek, Bertem, enzovoort zijn gespaard gebleven, omdat de hertog van Arenberg, officier der Duitse keizerlijke garde, er grote eigendommen bezit.

Verscheidene duizenden Leuvenaars zijn er naartoe gevlucht, alsook naar Tienen, Aarschot, Sint-Truiden, Diest en Hasselt, waar om zo te zeggen geen Duitse troepen meer waren.

Talrijke vluchtelingen zijn ook te Brussel.

Ofschoon de telegrafische- en postgemeenschappen onderbroken zijn, moet de afwezigheid van nieuwstijdingen de families en vrienden niet teveel verontrusten, daar deze overal met open armen ontvangen werden.

Het comité waarschuwt het publiek tegen overdrijvingen. De toestand van Leuven is reeds erg genoeg, zonder dat men er nog sprookjes bijvoegt.

Zoals dagelijks gebeurt, waren zondag, zo meldt het Handelsblad van Antwerpen, verschillende gepantserde automobielen, van mitrailleusen voorzien, verkenningen gaan doen tot Geel, Herentals, Aarschot, Diest, enzovoort.

In de omtrek van Aarschot is door de schuld van een boer, één onzer automobielen in het kamp der Duitsers terechtgekomen en werd langs alle kanten beschoten. De automobiel kon gelukkig ontkomen, maar drie der inzittenden werden gedood.

De slachtoffers zijn graaf de Villermont, kapitein Hancquart en M. Dezulagard, lid der Yachtclub.

De boer, de oorzaak dezer verrassing, is ook dood.

Brussel, 4 september.

Een drukfout, die een zinsnede in een van mijn vroegere berichten totaal onbegrijpelijk maakt, geeft mij aanleiding nog eens terug te komen op het schieten vanuit de huizen door militairen en niet militairen.

Ik had namelijk geschreven, dat de Duitsers mij in Aarschot de schietgaten toonden, die, naar ze mij vertelden, de burgers in de zijgevel hunner huizen gemaakt hadden, en van waaruit zij de

Duitse troepen bij het overtrekken van de brug over het riviertje de Demer bestookten.

De drukduivel maakte van “schietgaten” “de gaten van de schoten”, wat het geheel onbegrijpelijk maakt. De bedoeling is, dat de burgers vóór de Duitsers in de stad kwamen in de zijwand schietgaten hadden gebeiteld, waarin zij hun geweren plaatsten. Toen de Duitsers nu willen passeren, begonnen de burgers hieruit te schieten. Dit is de Duitse lezing.

Ik kom hierop terug, omdat de burgerij in België, zo zeggen de Duitsers, maar steeds niet schijnt te begrijpen, dat ze in een dergelijk straatgevecht de Duitsers slechts heel weinig schade toebrengt, maar daarentegen de oorzaak is, dat een hele stad in de as gelegd wordt.

Zodra de Duitsers bemerken, dat vanuit de huizen geschoten wordt, steken ze deze in brand of schieten ze in brand, en de ongelukkige schutters daarbinnen, die een goed heenkomen moeten zoeken, vallen dan meestal in hun handen. Volgens de opgave der Duitsers zelf, hadden deze bij het nu zo bekende straatgevecht in Leuven slechts 15 doden.

Van de Belgische burgerij echter zijn er veel meer gevallen, een vijftigtal werd nadien gefusilleerd en een gedeelte van de stad in de as gelegd.

Nu is het feit, dat daar waar de Belgen, zoals 18 augustus vóór Leuven, de Duitsers op de open weg buiten de stad trachtten tegen te houden, zij eveneens de huizen en hopen hooi aan de weg in brand staken, waarschijnlijk om verwarring te veroorzaken

Ik vroeg een Duits officier, of hij een huis zou in brand steken, waaruit militairen op hem schoten, en hij antwoordde: “Neen”.

Toen ik echter aandrong, en bijvoorbeeld zegde, dat hij toch moeilijk kon weten, als hij geweren uit een huis zag steken, of dit militairen of niet-militairen waren, moest hij toegeven, dat een huis, en feitelijk eveneens de omringende huizen, ten dode opgeschreven was, zodra er uit geschoten werd, of dit nu door militairen of door niet-militairen geschiedde, en dat het enige verschil was, dat militairen, die geschoten hadden, krijgsgevangen gemaakt werden, terwijl niet geüniformeerden op staande voet gefusilleerd werden, maar in beide gevallen brandde het huis.

Een niet versterkte stad door enige schietgaten, of het leggen van zandzakken in de geopende vensters in namaakfortjes te herscheppen, blijkt hoogst gevaarlijk voor de stad, waar men het doet, voor de soldaten zelf, en vooral voor de vele vrouwen en kinderen, die er wonen.

In Brussel ging het dezelfde weg op, en men had reeds barricades gemaakt, en de huizen op bovengenoemde wijze ingericht, maar gelukkig had de burgemeester zoveel invloed en gezond verstand, dat zich niet herhaalde wat we helaas in zoveel andere plaatsen gezien hebben.

De Duitsers trokken er dus binnen zonder straatgevechten, en het resultaat is, dat Brussel totnogtoe gespaard is gebleven. Blijft nu de burgerij verstandig, en komen er geen misverstanden voor, zo blijven de verschrikkingen van de oorlog er buiten.

Een klein vonkje kan echter het buskruit doen ontbranden, en het is een wonder, dat bij de vele panieken, er nog niets voorgevallen is. Herhaaldelijk werd er reeds alarm geslagen, en het schijnt dat de

Duitsers ook wel enigszins onder nervositeit lijden, want verscheidene malen heette het: “Die Fransozen sind da!” Of “die Engländer!” en alles liep te hoop.

Klaarblijkelijk willen de Duitsers daaraan nu een einde maken, en daarom maken ze verschansingen rondom Brussel, zodat ze daarin niet meer zo gemakkelijk overvallen kunnen worden.

Dat men overigens ook te Brussel niet zo heel veilig is, bewijst wel het geval van de prins de Ligne, die gedood werd door een neervallende kogel, die de Duitsers op Olieslagers hadden afgeschoten, die met zijn vliegtuig boven de stad zweefde.

Ook op een Franse vlieger, die zich liet zien, werd veel geschoten. Deze trok zich daarvan echter blijkbaar niet veel aan, want hij begon de verbaasde Duitsers een keurige voorstelling van looping the loop te geven, en strooide, voor hij verdween, duizenden biljetten in Brussel uit, waarin stond: “Ge zult spoedig bevrijd worden.”

En dat hopen de Brusselaars natuurlijk vurig!

Eén dronken Duitse soldaat, één gewetenloos burger, kan de verwoesting van Brussel veroorzaken.

Men weet het, de Belg is geen geheelonthouder, hij drinkt vooral ongelooflijke hoeveelheden bier.

Het was daarom dat de wasbaas van een mijner Brusselse vrienden zo vreselijk verontwaardigd was over de Duitsers. Verbeeld u wat ze hem aangedaan hebben. Hij ging geheel in het begin van de occupatie met een kar vuil wasgoed naar huis, maar trof op enige afstand van Brussel de binnentrekkende Duitsers aan op een der binnenwegen. Ze noodzaakten hem niet alleen als gids te dienen,

maar ook steeds het eerst van het water te drinken, dat de burgers overal de Duitse soldaten te drinken aanboden. Deze waren namelijk bang voor vergiftiging. Onze vriend verklaarde na een klein teugje: “Dat water is goed,” maar de Duitsers verlangden elke keer, dat hij een boordevol glas uitdronk, anders kon men de werking van het vergif niet constateren, beweerden ze. En onze Belg dronk, wankelde verder, dronk weer, en ligt nu ziek te bed. Om met de zeeman te spreken:

En sedert kan maar, geloof me vrij,

Mijn maag geen water verdragen.

Op het ogenblik doen de Duitsers hun best de voorraad alcohol vlug te verminderen, zodat men de Germaanse zonen van Mars hier dikwijls in zeer “erhebener Stimmung” langs de straten ziet zwaaien. We hielden er twee staande, die meenden met een Engelsman te doen te hebben. Toen ik hen verteld had, dat ik Hollander was, werd ik direct “Guter Freund”, en vroegen ze me de weg naar hun bivak. “Waar is je bivak? Bij het station. Welk station? Ja dat wisten ze niet. Nu loop dan maar recht door, bonjour!

De alcohol doet dus veel kwaad, en ook in Leuven is waarschijnlijk daaruit het geschiet ontstaan. Een uitnemend idee zou het dus zijn op dit kritieke ogenblik de alcohol te vernietigen. Weliswaar mogen likeuren niet geschonken worden, en zijn de cafés na 9 uur gesloten, maar men behoort Brussel niet te kennen om te begrijpen, dat alcohol ten allen tijde verkrijgbaar is.

In de kleinere plaatsen drinken de Duitsers toch alles op, en het zou beter zijn het van tevoren te vernietigen.

Ondertussen vermoeden de Duitsers ook wel, dat het de Brussel wel eens kon spannen.

Daarom hebben ze hun voorzorgen genomen.

Dag en nacht bestrijken hun kanonnen de stad en mitrailleurs staan opgesteld bij de stations, op de Place des Colonnes en bij het paleis, dat in een kazerne en ambulance herschapen is.

Verder liggen bezettingen in de gebouwen van de ministeries, en in bijna elk ander groot huis, ook in het Hotel de Ville.

De commandant troont in de Rue de la Loi, en daar ziet men elke morgen de mensen zich verdringen om paspoorten te halen.

Want niemand mag buiten Brussel zonder paspoort. Voor de Belgen moet dit door de commandant getekend zijn, voor de buitenlanders is het zeer wenselijk, maar men kan soms uren wachten voor men aan de beurt komt, en ook hier verzekert men mij, dat de liefhebbers er zich ‘s morgens om 5 uur reeds opstellen.

De verwoesting van Leuven heeft te Rome en in heel Italië diepe ontroering teweeg gebracht. De Italiaanse journalisten hebben een open brief gepubliceerd, waarin zij de burgers van Italië opwekken, kaartjes met sympathiebetuigingen te zenden aan de Belgische legatie te Rome. Onder de ondertekenaars zijn de directeur van het Giornale d’Italia, Bergamini, de directeur van de Messagero, Falbo; de directeur van de Mattino, Scarfoglio; de directeur van de Secolo, Cassola; twee correspondenten van de Corriere delle Sera, Amendola en Civinini; een correspondent van de Perseveranza, Coen; van de Picolo, Volpe; een redacteur van de Avanti, Ciccoti, en nog tal van anderen.

In antwoord op deze oproep heeft de Belgische legatie zeer talrijke visitekaartjes ontvangen.

9 september 1914

België in de tweede fase van de oorlog.

Dinsdag, 25 augustus.

Men schrijft ons:

De familie S. heeft zes van de 10 kinderen vóór de komst der Duitsers naar Gent gestuurd. De twee oudste en de twee jongste laten aan de moedige vrouw genoeg energie, om in deze zware tijden aan alle pijnigende onzekerheden weerstand te bieden en bovendien anderen van dienst te zijn, want in tegenstelling met zoveel andere notabelen, zijn professor S. en zijn vrouw van mening gebleven, dat op hen de plicht rustte, de omgeving met woord en daad bij te staan. De afwezigheid van die zes kinderen werd natuurlijk door de moeder zwaar ondervonden, ook de onmogelijkheid om een groet naar Gent te zenden. Nu bood tegen de middag een student aan, om per fiets een brief naar Mechelen te brengen, van waaruit de postverbinding met Vlaanderen nog intact was. Het aanbod werd dankbaar aanvaard.

In de Schapenstraat onderhouden wij ons enige ogenblikken met de kanunnik, professor Cauchie, een der mannen van aanzien van het geleerde België. Het is een grote, forse, buitengemeen beminnelijke en hoogst belangwekkende grijsaard met een gelaat, dat aan dat van Ampère herinnert. Het is een man, wiens geest zich steeds aan de zonkant van het leven ophoudt. En behaaglijk in het zonnetje liep hij nu zijn getijdenboek te lezen. Ook hij keert nog in ons verhaal terug.

Na het noenmaal plots een overval. Er komt een hele compagnie vermoeide en bestofte soldaten aanzetten, de geweren klaar om te schieten, de onderofficieren met de revolvers in de hand. Een korporaal wijst het huis van professor S. aan voor inkwartiering van 26 man, met een Hauptmann. Men kan zien, dat de arme duivels beschietingen uit de huizen vrezen; ze dringen zo spoedig mogelijk naar binnen en vragen terstond eten en slaapgelegenheid; ze zijn doodop. We laten de manschappen door een achterdeur in een open plaats, die door een deur van de gang gescheiden is. Bij onze buurman, die slechts van hondenbrood leven kan, worden 7 man ingekwartierd. Het is alleronmogelijkst, maar onze straat is de eerste, waar ze binnengekomen zijn en de arme duivels durven de straat niet in en blijven in een zo klein mogelijke huizengroep het liefst bijeen, teneinde bij een overval zo weinig mogelijk geïsoleerd te zijn. De buurman van het hondenbrood komt bij professor S. klagen. Wij gaan samen met de Hauptmann spreken, want parlementeren met minderen helpt nooit iets. Men kan dat niet met geesten, die uitsluitend kunnen gehoorzamen.

Ondertussen komt Mevrouw mij roepen. De 26 soldaten in de tuin, waar ze zich bedreigd voelen, doen de gangdeur open, die door mevrouw weer kordaat gesloten wordt, waarop ze beginnen te dreigen. Ik spreek hen toe: “Herschaften, houd je alstublieft stil en wacht tot alles in orde gebracht is. Er zijn toch immers geen 26 matrassen in huis”. “Dat hoeft ook niet”, roepen ze, “als we maar bij elkaar kunnen liggen”. “Goed”, zegde ik, “maar gedraag je netjes. Ik zal er met de Hauptmann over spreken”. Daarop commandeert de korporaal rust, ransels af, maar geweren in de hand. De Hauptmann beslist, in ons huis komt hij zelf met zijn ordonnans. De man van het hondenbrood raakt zijn gasten kwijt. De Hauptmann is, evenals trouwens verreweg de meeste Duitse officieren, die ik gesproken heb, een zeer correcte man, met hoffelijke manieren. Hij

heeft een vermoeiende mars achter zich, maar ziet er, evenals zijn manschappen trouwens, toch flink uit. Hij bevestigt ons de inneming van Luiks forten, van die van Namen, de slag bij Wörth en geeft ons de eerste bijzonderheden over het nieuwe belegeringsgeschut van 42 cm, dat uitsluitend door Krupp's ingenieurs bediend wordt en de granaten 5 m in gewapend beton schiet. Hij schroomt zich uit te laten over de vernieling der dorpen en beroept zich op bevelen van hogerhand. Terwijl we praten komen twee inwoners van onze straat beklag doen over de ingekwartierde manschappen, die, nadat ze eieren voor hun maal hebben gekregen en ieder drie glazen bier, onmiddellijk vlees eisen en vanavond weer vlees. Waar moeten we het vandaan halen, vragen ze. We hebben zelf in geen week vlees gegeten. We zien de Hauptmann vragend aan. Hij wenkt de mensen toe en zegt, dat hij komen zal. Na zijn maal van conserven, nodigt hij ons uit hem door de stad te vergezellen, langzaam vooruit stappend tussen ons in, roept hij alle soldaten uit de huizen en vraagt hen een voor een, of het voedsel goed is, op een toon, die aan duidelijkheid niet te wensen overlaat. Ze antwoorden allen bevestigend. Aan de caféhouder geeft hij instructie om aan ieder van zijn drie gasten bij elk maal slechts twee glazen bier te geven en alle voedsel, wat hij missen kan, verdere glazen bier moeten worden betaald. De soldaten stonden stram, de inwoners waren opgelucht.

's Middags ging ik een wandeling maken naar het Couvent des Prémontrés du Parc, een halfuurtje buiten Leuven, om met de prelaat N. te spreken. Het is een voortreffelijk type van een der oude rijke kloosters, die burchten gelijken, met dubbele omwalling van hoge muren. Door twee poorten over een brede weg opstijgend, komt men aan een terras met brede trappen naar de tuin, waarop de hoofdtoegangspoort van het eigenlijke klooster zich opent. Het is bij zessen. Prelaat N. moet terstond naar het

directorium en inviteert mij voor de volgende dag. Langzaam wandel ik terug en hoor aan de noordwestzijde van de stad kanonvuur. Thuis vertelt professor S. mij, dat er iets ernstigs op til schijnt. Reeds om 3 uur was de student, die per fiets naar Mechelen zou gaan, met razende snelheid teruggekeerd. Halfweg tussen Leuven en Mechelen was hij gestoten op een Engelse troepenmacht, die hem met op hem gerichte bajonetten had ontvangen, ondervraagd en terug laten gaan. Ik vroeg naar de officier, wie ik graag enige vragen had willen stellen. Die was al voor vijven met de grootste snelheid aan het hoofd van zijn manschappen vertrokken in de richting van Mechelen, zonder een ogenblik de rust te genieten, waarvan hij zich zoveel had voorgesteld.

Langzamerhand werd in de stad bekend, dat de Engelsen naderden en het is zeer goed mogelijk, dat de Leuvense bevolking daarover een zekere vreugde deed blijken, welke de soldaten heeft ontstemd. Tijdens het avondmaal, dus om plus minus 8 uur, hoorden wij in de verte geweervuur. Dit naderde. Wij hoorden de korte, droge knallen vrij nabij, en meenden voortdurend, dat dit het teken zou zijn van schermutselingen tussen de bezetting en de naderende Engelse troepen, al leek ons dit geïsoleerde schieten, als van scherpschutters, die voor ze vuren, hun doel uitgekozen hebben, wat vreemd. Ik had veel lust te gaan kijken, maar plotseling kwamen Duitse soldaten overal langs de huizen rond schreeuwen, dat niemand naar buiten mocht, op straffe van gevangenneming en erger. Als maatregel der militaire overheid was reeds ingevoerd, dat ‘s avonds na 9 uur niemand meer op straat mocht zijn. Wij zagen dus in deze rondroep geen reden voor ongerustheid, maar enkel een spontane maatregel tot vervroeging van het sluitingsuur. Inmiddels zagen wij rood schijnsel in de lucht en dachten daarbij aan een klein brandje. Daar wij, in verband met de rustige stemming

van het publiek niet aan de mogelijkheid dachten van een ramp, als die, welke op dat ogenblik reeds bezig was de stad te treffen, bleven wij volkomen kalm en begonnen zelfs schertsend te wedden, of wij de volgende dag de bezetting in het Duits, dan wel in het Engels zouden hebben aan te spreken. Ik legde mij te rusten, en vroeg mij vooral niet te wekken, daar de surprise de volgende dag dan groter zou zijn.

Woensdag, 26 augustus.

‘s Morgens om 4 uur stond mijn gastheer al aan mijn bed. Een deel van de stad moest waarschijnlijk in brand staan. Gedurende de nacht had men telkens geschoten.

Vluchtelingen hadden verteld, dat er lijken op de straat lagen. Het hele gezin had de nacht in het donker, wakend, doorgebracht. Ik had niets gemerkt. Professor S. vroeg mij, daar zijn tegenwoordigheid thuis vereist bleef, om het gezin gerust te stellen, de stad in te gaan, teneinde aan kennissen de gelegenheid aan te bieden in zijn huis veiligheid te vinden, verder enige inkopen te doen van levensmiddelen, en ondertussen eens op te nemen, wat er zoal verbrand was. Ik kleedde me snel aan en ging op weg. Onze hele stadswijk, om de Schapenstraat heen, was gespaard gebleven. Tegen de ramen gedoken, zag men overal angstige gezichten van mensen, die de ganse nacht hadden gewaakt, om gereed te zijn om te vluchten, zodra hun leven zou worden bedreigd. Het brandende deel van Leuven bestond uit de hele omgeving van het Hotel de Ville. Het brandde in de Krakenstraat, Drie Engelenbuurt, de Groenmarkt. Toen ik naar het huis van de P’s ging, werd ik door vijf soldaten aangehouden, die er geheel anders uitzagen, dan de vorige dag. Ze waren verwilderd en liepen als beschonken. Ze bevalen mij dringend, terstond van de straat af te gaan, waarop ik

antwoordde dat ik dadelijk bij de officier van wacht wenste te worden gebracht. Aan deze vroeg ik, of er voor de burgers een order bestond, om ‘s morgens bij lichte dag in huis te blijven. Het antwoord was ontkennend. Nauwelijks had de luitenant mijn pas gezien, of ik werd glimlachend vrijgelaten en de mannen, die mij hadden aangehouden, kregen een berisping.

Daar ik geen lust had, elke 5 minuten weer naar de wacht te worden teruggestuurd door opgewonden militairen, vroeg ik om een Passierschein, maar hoffelijk bood de luitenant zijn verontschuldigingen aan, dat hij die niet kon verstrekken. Daartoe moest ik mij tot de commandant, majoor von Manteuffel, persoonlijk wenden.

Ik bezocht toen de familie P., om haar te verzoeken de gastvrijheid van professor S. te willen aanvaarden, maar het echtpaar was druk bezig het huisraad in veiligheid te brengen en weigerde. Door het huis lag een slang van de brandspuit, waardoor het water naar het dak gevoerd werd, om van daar als een fijne sproeiregen aan alle zijden af te dalen. Het merkwaardige was dus, dat de Duitsers de voortgang van de door henzelf aangestoken branden beletten door blusmiddelen. De brandspuiten waren zo opgesteld, dat het vuur zich niet in de richting van het stadhuis kon uitbreiden, waar de troepen gehuisvest waren. Naar andere richtingen zette de brand zich voort. De hallen met de bibliotheek schijnen vroegtijdig en opzettelijk in brand te zijn gestoken. Want het huis aan de ene zijde, als ik me niet vergis het tehuis van de Spaanse studenten aan de Leuvense universiteit onder pater Catala, was nog gespaard.

Van buiten de stad had men al vroeg en in het donkerste van de nacht in een hoog oprijzende vuurzuil fladderende vonken gezien. Dit waren de incunabelen, de kostelijke livres d’heure, zeldzame,

pas ontdekte vroeg middeleeuwse manuscripten. Zo wist men dus bijvoorbeeld in het Couvent des Prémontrés eerder dan in de stad, dat de weergaloze bibliotheek van Leuven, de trots en de roem van ganse arbeidzame geslachten, voor altijd was vernietigd.

In sommige huizen waarvan de muren nog overeind stonden, maar het dak begon door te branden, loeide het vuur omhoog. Andere stortten krakend en donderend ineen. Op de straten vertoonde zich geen mens, dan de enkele soldaten, die te zorgen hadden, dat het vuur het stadhuis niet bereikte, en anderen, die met uitzinnige blik wat doelloos heen en weer liepen. Op zulke ogenblikken, dat men als het ware de willekeur ziet regeren en de eerbied voor alles wat voortreffelijk en kostelijk is met voeten getreden ziet, dan schijnt het leven alle waarde te verliezen. Men kan zich gemakkelijk voorstellen, dat zij, die tegen de muur worden geplaatst om gefusilleerd te worden, in diepe verachting zwijgen, of hooghartige woorden spreken. Toen ik nogmaals door een paar soldaten werd aangehouden, gooide ik ze nijdig mijn paspoort toe: “Dat kun je toch niet lezen, jou kerel”, en toen ze met hun geweren dreigden: “Breng me onmiddellijk naar de wacht, dan zullen we zien, wat jullie voor een aframmeling krijgt”. Toen lieten ze me gaan.

In een brandend huis op de Groenmarkt zag ik door manschappen vuren. Hadden zij iemand gezien, die uit de vuurgloed ontsnappen wilde? Ik kwam voorbij een geopend winkelhuis; een soldaat trok mij bij de arm en liet mij op de grond wat zien: daar lag het lijk van de eigenaar. Ik vroeg: “Hebt gij die man doodgeschoten?” “Neen, maar ik was er bij. Wij zullen de Schweinehunden wel leren, om op Duitse soldaten te schieten”.

“Hoe weet gij, dat die man op jullie geschoten heeft?” De man antwoordde met een wedervraag: “Hoe kunnen we dat in de donkere nacht alles gaan onderzoeken?”

In dit korte antwoord ligt de ganse logica van de represaille tegen burgers opgesloten.

Dwars door België.

Van Halen gaan de verbrande huizen door tot dicht bij Diest, waar werkelijke vestingwerken de stad beschermen, die echter, zo men ons zegt, zeer weinig verdedigd geworden zijn. In ieder geval bemerkt men er nu weinig meer van, maar ten noordoosten van de stad moet hevig gevochten zijn.

Diest zelf is helemaal gaaf, en slechts een paar huizen zijn verbrand. Hier treffen we, sedert Bilzen, de eerste Duitse soldaten, die ook al zenuwachtig blijken te zijn, tenminste ze hebben een roversverhaal van een Belgische gepantserde auto, die door Leuven gekomen moet zijn om dood en verderf te verspreiden. Houd ver voor de wachten in Leuven stil, rijd erg langzaam en steek een witte vlag op, zeggen ze. Onze chauffeur bindt fluks zijn zakdoek aan een stok, en we rijden verder.

Een merkwaardigheid zijn de nieuwe Duitse bordjes in de Belgische straten, die heel wat beter dan de overschilderde handwijzers de weg tonen.

In aansluiting met mijn vroegere reis weet ik nu, dat de Duitse bezettingslijn van Diest over Scherpenheuvel, waar ook een compagnie ligt, naar Aarschot voert, vanwaar ze wel de Dijle zal volgen, welks bruggen de Duitsers verwoest hebben. Ook maken ze aardwerken aan de oevers van Dijle en Demer, en het is duidelijk,

dat ze geen troepen willen afzonderen om Antwerpen te belegeren, maar ze alleen bezig willen houden.

Nu buigen we af naar Leuven.

In de Hollandse kranten heb ik zoveel overdrevens over deze stad gelezen, dat ik per se de lijkenlucht, die de journalisten, welke na mij kwamen, willen geroken hebben, wil constateren en ook precies de omtrekken van de verwoesting.

We worden door de wacht als naar gewoonte gemoedelijk ontvangen, en niemand weet iets van het schieten uit een Belgische auto. Dus weer een praatje van onze Duitse vrienden in Diest. De bezetting behoort tot het 63^{e} regiment, tweede lichting landweer, en ze verkondigen opinies, die ik hier maar niet zal weergeven, want een onschuldig dagbladcorrespondent mag wel horen en zien, maar moet ook weten te zwijgen, als het nodig is. Nu rijden we langs het station dat, ik herhaal het uitdrukkelijk, in het geheel niet verwoest is, door de Stationsstraat, die men reeds opruimde, naar de Grande Place.

Dit is zoals men weet een korte afstand, en bijna alles is er verbrand, maar er bevinden zich toch nog heel wat gave huizen tussen.

In één ervan huist de kommandantur, waar ik slechts twee Feldwebels trof, die mijn pas viseerden, wat naar ik meende genoeg was om overal te kunnen doordringen. Ook vroegen ze me een kaart van Frankrijk voor ze te kopen in Brussel, wat ik gaarne deed op voorwaarde, dat ze me een introductie aan hun confrères in Brussel meegaven, en die bezit ik nu dan ook.

De Grande Place herken ik bijna niet. Het is vandaag 5 september en zondag 30 augustus stond ik hier te midden van puinhopen. Nu

is alles netjes opgeruimd. De soldaten voor het stadhuis zijn het er niet over eens, of ik erin mag of niet. Ik hak de Gordiaanse knoop door en stap lachend binnen, waar een Feldwebel me zegt, dat het eigenlijk niet mag, maar me toch overal rondleidt.

In de voorhal liggen de Duitse soldaten, maar alles is verder intact van binnen, terwijl van een paar der beeldjes aan de buitenkant een stukje is afgeslagen. Gedeeltelijk vervullen de beambten hier reeds weer hun werkzaamheden.

Van lijkenlucht in de stad is niets te bespeuren, wel beweerden de Duitse soldaten, dat men onder de puinhopen hier en daar lijken vond, wat wel te begrijpen is, daar zij, die kelders hadden, erin vluchtten, en de huizen hun boven het hoofd samenstortten. Diezelfde soldaten beweerden ook, dat vier Duitse manschappen bij de bescherming van het stadhuis tegen de aandringende vuurzee gedood zijn geworden. Ook was de mitrailleuse, die vroeger op de omgang van de kerktoren zou moeten gestaan hebben, nu naar het Hotel de Ville verhuisd, maar helaas hebben ze deze op geen der beide plaatsen laten staan.

Het zal uiterst moeilijk zijn deze dingen later vast te stellen, maar zoveel is zeker, dat slechts het deel van Leuven in de hoek: station, Grande Place, universiteit verwoest is, en de rest zo goed als gaat bleef. Overal staan de bewoners weer in hun huizen, en we ontmoetten eenmaal zelfs zes karren met vluchtelingen, die weer naar Leuven terugkeren.

Op de weg naar Leuven treft men nog het dorpje Linden aan, dat bijna geheel verwoest is.

Dichtbij Leuven, op de weg naar Brussel, ligt het plaatsje Sint-Joris-Weert, dat op een heel bijzondere wijze platgebrand werd.

Hier kwamen twee Duitse vóórrijders, die door de Belgische terugtrekkende troepen doodgeschoten werden, en in een beetwortelveld vielen. Toen het rumoer bedaard was en er niet méér Duitsers kwamen, waagde de bevolking zich uit de huizen, en vond de twee Duitse soldaten, die dood waren. De kinderen waren dom genoeg de knoppen van de jassen te snijden, en de mannen namen wat er verder van hun gading was.

De volgende dag kwamen de Duitsers, en bezetten het dorp. Een der arbeiders maakte een praatje met de soldaten, en vertelde hen schertsend dat hij een Duitse pijp heeft. Hoe kom je daaraan, zegt de Duitser. Oh, er liggen een paar daar doodgeschoten en daarvan heb ik de pijp gekregen.

De Duitser rapporteert de zaak van zijn officier, de arbeider wordt gegrepen, en moet de lijken tonen, waarop hij wegens lijkenroof dadelijk gefusilleerd wordt, en enige minuten later staat het dorp in vlammen. Op deze wijze wordt dikwijls zonder noodzaak, door de domheid der bevolking de vernieling in de hand gewerkt.

Veel verbrande huizen ziet men niet op de weg van Leuven naar Brussel, en we treffen ook in het geheel geen militair, wat me erg opvalt. Want toen ik er in het begin van de week voorbijkwam krioelde het hier, vond ik over de 600 proviandwagens en stootte zelfs op een rijtuig met de staf, die erg verbaasd was me te zien.

Nu echter van dat alles niets.

We zien geen enkele militair en worden nergens opgehouden. Wel zijn er, zoals ik u schreef, versterkingen om de stad gemaakt, maar daarvan ziet men aan deze zijde niets.

Wandelaars ontbreken hier nu ook geheel, en Brussel lijkt me rustiger dan vóór een week. De kanonnetjes voor de Gare du Nord en op de Place du Congres zijn verdwenen.

De Duitse vliegers in België.

Men schrijft ons uit Vlaanderen zondagmiddag:

De afgelopen drie dagen zijn voor de Duitse vliegers niet voordelig geweest. Woensdag is er op het exercitieterrein te Etterbeek bij Brussel een te pletter gevallen. Tussen Dendermonde en Aalst is er een neergeschoten en vrijdag is er bij Dilbeek, halverwege Brussel en Ninove, een neergeploft. Dat er dezelfde dag een bij Zottegem werd ingepikt, berichtte ik u reeds.

10 september 1914

Brussel en Gent.

Men schreef ons dinsdagochtend uit Gent:

Betrouwbare berichten, die ik uit Brussel heb kunnen krijgen, vermelden, dat de toestand daar onveranderd blijft. Levensmiddelen zijn in voldoende mate te krijgen, doch enigszins in prijs gestegen. Boter 4 frank per kilo, vlees ongeveer gewone prijs (omstreeks 3 à 4 frank per kilo), eieren 15 centiem per stuk. Melk is nog steeds zeer zeldzaam, daar de meeste boerderijen verwoest zijn en de grote transportwagens der boeren door de Duitsers in beslag zijn genomen bij hun doortocht. Vis is natuurlijk ook niet te krijgen. Vruchten daarentegen die niet naar elders kunnen uitgevoerd, maar ter plaatse op de markt komen, zijn er in zulk een overvloed, dat de prachtigste peren 25 centiem per kilo doen,

druiven en perziken zijn bijna te geef, de grootste druiven een kwartje per kilo.

De Duitse voorlopige regering heeft haar zetel opgeslagen in het hotel Astoria (vroeger Mengelle) in de Rue Royale; daar zetelt nu baron Von der Goltz met zijn staf van militaire en burgerlijke autoriteiten en organiseert de zaken alsof België's hoofdstad voorgoed deel zal uitmaken van het Duitse Rijk; iets wat hier in België tenminste, vele mensen nog betwijfelen. Op het paleis van justitie, een prachtig strategisch punt, hebben de Duitsers zich genesteld en er kanonnen opgesteld; niemand wordt er toegelaten zonder paspoort, zodat, dit volgens de Indépendance, rechters en advocaten het werk gestaakt hebben, daar immers de rechtspraak openbaar moet zijn en bijzondere vergunning om de rechtstempel te betreden deze openbaarheid denkbeeldig maakt.

Burgemeester Max heeft het stadhuis sedert 20 augustus niet meer verlaten; hij heeft er moeilijke en zorgvolle uren doorleefd, maar geen ogenblik heeft hij ook maar het minste van zijn rechten prijsgegeven. Hij heeft zich weten te doen eerbiedigen door de Duitsers.

Uit een Brusselse correspondentie in de Bien Public van hedenmorgen licht ik nog het volgende. De meeste hospitalen en ambulances zijn door de Duitsers voor hun gewonden in beslag genomen. De bezetting is gaandeweg vervangen door oudere soldaten, mannen van de Landstorm. Op de 50 miljoen frank oorlogsschatting waren anderhalf miljoen voor 14 dagen gestort; dezer dagen is er 2 miljoen bijgestort. Gebrek aan geld heeft de bank verplicht biljetten van 1 en 2 frank uit te geven.

's Middags 12 uur.

In het kort heb ik u reeds bericht over het gebeurde te Melle. Hier volgen nog wat nadere bijzonderheden. Sedert zondagmiddag waren leden der Brusselse burgerwacht, die, zoals men weet, daags voor de bezetting van Brussel in westelijke richting getrokken waren, en soldaten van het garnizoen te Gent naar Wetteren gegaan, waar Duitse patrouilles gemeld werden. Zij kampeerden daar ‘s nachts en troffen maandagochtend een aanzienlijke troep uhlanen, welke zij terstond begonnen te beschieten. Duitsers, die verderop onder Kwatrecht lagen, kwamen nu te hulp en een hevig gevecht ontstond, dat 3 uur duurde. Beiderzijds werd met verbittering gestreden. Tegen 2 uur kwamen grote Duitse versterkingen aan en besloten de Belgische officieren tot de terugtocht, die in volmaakte orde geschiedde. In Gent gekomen, kregen de Belgen, zoals ik reeds berichtte, bevel zich naar het Westen te begeven. Hedenmorgen was er dan ook geen enkele gewapende meer in deze stad.

Over het aantal gevallen strijders is geen zekerheid te krijgen; de leden van het Gentse Rode Kruis hebben op meest loffelijke wijze, zonder vrees voor gevaar, gewonden van het slagveld gehaald.

In Brussel zijn 1500 Duitse matrozen aangekomen, die gebruikt worden als bezettingstroepen.

Dagboek van de oorlog (Karel Van de Woestijne).

Brussel, 23 augustus.

Ze trekken voorbij, aldoor maar voorbij, over de grond die rood is van het geschaafde leer hunner koppige schoenzolen. De manschappen zijn weg, nu komt het proviand. Men ondergaat een zekere weerzin voor het leger, hetwelk op de vijand aanrukt met een eindeloze sleep wagens vol eetwaren, maar krijgt bij nadenken

dan ook een zekere eerbied voor de orde, de nauwkeurigheid, de praktische zin waar alles mee voorbereid is. “Il ne manque pas un bouton de guètre” zei de Franse minister in 1870, en hij vergiste zich. De Duitse minister van 1914 wil zich niet vergissen: hij zorgt er vooral voor, dat de Duitse soldaat te eten heeft.

Ze trekken voorbij. Ik en een vriend, een Frans-Belgisch dichter, streng katholiek en mysticus, dineren samen in een restaurant, waar zij, van alle horizonten naar alle horizonten, onder de opbonzende, de geweldige trilling der wegen, voorbij rijden en rotsen en ronken. Mijn vriend is onrustig. In zijn ogen is een vreemd vuur.

“Hebt gij er al aan gedacht?” Vraagt hij mij. “Ze zijn in Brussel binnengerukt donderdagnamiddag. Op datzelfde ogenblik lag paus Pius X te zieltogen, de paus die bij Nostradamus heet “Ignis ardens”, “het brandende vuur”. Hij sterft in de nacht van vrijdag, de dag der totale zonsverduistering, waarvan ik nog de kilte in mijn rug gevoel. Stel u dat alles toch goed voor: zonsverduistering; de paus ignis ardens, de paus dus der algehele verwoesting, dood: en de Duitse bezetting van Brussel, alles binnen de 24 uren ...”.

Ik tracht hem te kalmeren. Generaal Sixt von Arnim heeft immers verklaard dat de Duitsers Brussel slechts willen doortrekken. Hij antwoordt mij dat in een proclamatie van burgemeester Max wel degelijk sprake is van bezetting. En hij gaat voort, terwijl hij krampachtig zijn hoofd tussen zijn vuisten klemt:

Hoe is het mogelijk, dat iemand als Goethe, bijvoorbeeld, zijn kalmste, zijn sereenste meesterstukken geschreven heeft, terwijl de grote Franse revolutie en haar gevolgen, terwijl de eerste legers van Napoleon door Europa daverden? Hoe is het mogelijk dat hij de

integraliteit van zijn persoonlijkheid ongeschonden, neen, onaangeroerd kon behouden, in ogenblikken dat de wereld in dezelfde omstandigheden als thans, en met minder bedaardheid, geteisterd werd? Ikzelf, ik vind mezelf niet meer terug. Nu eens ben ik een microkosmos, waar ik al het gebeurende in een uiterst verkleind, maar uiterst scherp, als een schrikwekkend speelgoed samengetrokken zie. Daarna schiet ik over het gebeurende uit, alsof talloze voelarmen uit mijn menselijk gevoel zouden worden geboren, en het kwade konden terughouden, en het goede konden vooruit doen gaan, al naar ik het in mijn verbijstering goed of kwaad gevoelen zou ...”.

We drinken onze koffie uit, en wandelen door de stad. De avond daalt. Het is een stil-gouden avond, vol gedempte glanzen. De koffiehuizen zijn vol volk, dat, van de schrik bekomen, niettegenstaande de schrik voor morgen, de hoop niet opgeeft van de verlossing. Algemeen denkt men dat over een paar dagen geen enkele Duitser zich nog te Brussel bevinden zal ...

Met mijn vriend, de mythische dichter, wandel ik naar de Grote Markt. Niemand heeft er echter nog toegang toe. Door de smalle straatjes ziet men, als door verrekijkers, het stadhuis beplakt met de Duitse kleuren, drie oneindig lange repen, zwarte, witte en rode stof, aaneengenaaid. De markt ziet er uit als de legering van een bende zigeuners, voor zover men zien kan. Rondom grijs bestofte huifkarren. Middenin de keukenwagen. Want het Duitse leger kookt altijd en overal. En dan, tussen de gebundelde geweren in, groepjes gehurkte soldaten. Er gaat een blij gegons op uit hen. Daaroverheen, het oranje licht van de weemoedige rustige zomeravond.

24 augustus.

Ik begin te begrijpen, hoe het komt dat Goethe met het grootste gemak der wereld olympisch-rustig werken kon, terwijl jaren aan jaren de oorlogsadem over Europa waaide ...

Het is heel vroeg in de ochtend. Ik word wakker op het gewone uur: het uur van de eerste post. Maar ineens het wrange besef: vandaag weer niets, nu de vierde dag al. Sedert vier dagen geen treinen meer. De telegraaf langs alle kanten afgesneden. Geen brievenuitdelingen meer, tenzij van brieven, die uit Brussel verzonden, voor Brussel bestemd zijn, maatregel waar Laken buitengesloten blijft. Ik zie mij sedert vier dagen van de wereld afgezonderd en, waren het de oneindige wagens niet, die aldoor maar voorbijtrekken, ik zou het gevoel hebben van Robinson Crusoë, die zich zal te behelpen hebben met de middelen, die de natuur hem gegeven heeft, en zich dan ook, met de gewone veerkracht, zal aanpassen aan de omstandigheden en er weldra genoegen mee nemen zal. Zulke afzondering leidt natuurlijk tot zelfbespiegeling. Anderhalve eeuw geleden was de post even schaars als thans, en het verkeer even moeilijk. Men was trouwens de oorlog gewoon. Te Weimar werd men er weinig van gewaar: Goethe kon in alle gerustheid Iphigenia schrijven ...

Ikzelf leed, alsof ik ineens in een heel diepe put zou zijn gevallen. Mijn vingers, gewoon aan het vlugge en stipte opstellen van telegrammen, hebben niets meer te doen. Mijn reumatiekbenen, waarin de moeheid nog weegt van drie weken aanhoudend draven, liggen lui op de sofa. Ik ben gedoemd tot werkloosheid, en ik zou mij weldra de opgelegde rust laten welgevallen, was het niet dat er ineens, heel dicht bij mijn woning, voor het eerst het kanon is losgeknald.

We horen voor het eerst het kanon, bij geregelde, ik ging zeggen bij bezadigde tussenpozen, maar vlakbij, heel zeker niet verder dan Strombeek, in het noordwesten. De gewaarwording is eerst vreemd, daarna, plots, beangstigend: indien de Duitsers moesten teruggeslagen worden, op vlucht sloegen naar Brussel, dan zou het ons zeker vergaan, als te Halen, als te Aarschot: we zouden de gruwelen van nabij zien, we zouden ...

Maar het vuur houdt op. De angst wijkt, laat echter een vreemde beklemdheid na! Het is of al de pijpen, al de aderen, al de vaten van het lichaam verhard en toegeknepen werden.

Daar rijden arme boerenwagens voorbij op de sukkel van een sjofel paardje. Het zijn de eerste vluchtelingen die wij te zien krijgen: hele gezinnen tussen wat beddengoed; in het midden, op een rood fluwelen pronkzetel, de grootmoeder of de grootvader. In een hondenkar ligt een kranke vrouw. Bekommerd loopt de vader langs het triestige gespan. Moderne vlucht naar Egypte. Wij ondervragen. Ze komen van Strombeek; de Duitsers hebben gezegd dat ze moesten vluchten, want dat hun huis weg moest, om de Belgen te kunnen zien afkomen. Waarheen ze nu gingen? Ja, dat wisten ze natuurlijk niet ...

In het koninklijk paleis van Laken heeft onze bezetting een arsenaal ingericht. Men hoort er de hamers kleunen als in een blijde smidse. In de namiddag ziet men een meisje door de woedende bevolking bij de haren voorbij sleuren. Zij kwam, heet het, uit het paleis ...

Het wordt avond, de zoetste der zomeravonden. De reeds gelende populieren dragen de dalende zon, terwijl lager het loof der esdoorns heftiger groen kleurt. Ineens, vanuit de richting van het koninklijk park, gaat weer de grond dreunen onder de Duitse stap

en horen wij een “Wacht am Rhein” aangalmen. Weldra trekt, met de logge zekerheid van Romeinse legioenen, het regiment voorbij, dat in onze voorstad gekazerneerd lag. Tien minuten later zijn wij geheel van soldaten bevrijd. Twee uur nadien mogen wij slapen gaan, met een gevoel van blijde, maar nog steeds verwonderde, en enigszins ongelovige veiligheid.

26 augustus.

Twee dagen van volslagen, van ongelooflijke rust. We zitten in de kalmte als in een zoel bad. Alles, de huizen, de bomen, de mensen heeft weer zijn gewoon uitzicht aangenomen. Alleen hangt de vraag in de lucht: zou het nu waarlijk voor ons, te Laken, zijn afgelopen? Ik merk hoe gauw het volk van pessimisme tot optimisme overslaat, hoe vlug zelfs hoop tot zekerheid wordt.

Wel dondert nog steeds, op een lengte die van Strombeek over Grimbergen naar Vilvoorde loopt, het kanon. Maar het gebulder gaat verwijderend, naar het oosten toe. En dan, men is er al mee vertrouwd geworden. Niets waar men blijkbaar rasser aan went dan aan kanonslagen ...

Op straat gaat het gebabbel zijn gang. Als in feeststemming vormen zich groepjes. Men meent te weten dat het er te Vilvoorde lelijk toegaat. Men wisselt enige meewarige gemeenplaatsen over het treurige lot der eventuele gekwetsten. Een goede ziel wil in haar medelijdende gevoelens de Duitsers van onze eigen gewonden niet scheiden. Intussen ondergaat men de oppervlakkigheid van al deze mooie sentimenten als een naïeve schijnheiligheid, haast een vrome onverschilligheid. Het diepere, het allicht enige echte gevoel is dat der eigen veiligheid. Men haalt weer vrij adem, voorlopig

althans. En de meesten blijven dan ook thuis, wagen het niet, naar Brussel te gaan, waar het misschien minder rustig, minder vredig is.

Ik waag het wel, loop door de stad die vol Duitse soldaten is. Ze zien er nogal aanmatigend uit. Op hun tenen zou men nu juist niet moeten gaan trappen. De menigte, die rond stationsgebouw en beurs, evenals in de koffiehuizen veel minder talrijk dan gewoonlijk is, vermijdt ze, laat hun het trottoir over. De galm, de zang der stad is anders geworden. Om te beginnen mist men de gillende krantenventers. Nationale cocardes worden niet meer verkocht, nog een klank die verdwenen is. Alleen de fruitverkopers die prachtige vruchten tegen ongelooflijk lage prijzen aan de man brengen. De Duitsers maken er ruim gebruik van: menig Oberst, die hier over straat druiven te plukken loopt, zou er in de eigen garnizoensstad zijn soldaten om straffen ...

Ik loop een ministerie binnen, om nieuws. Het nieuws is heel schaars. Men weet alleen te vertellen van de vorige dagen. Vrijdag laatst, toen de Duitsers een dag in Brussel waren, hadden zij het gebouw bezet en de ambtenaren belet buiten te komen. Sommigen had men gevangen gehouden tot 2 u 30 ‘s middags. De vrouw van de minister had hun macaroni klaargemaakt ...

Gisterenavond korte opschudding: men ziet, in het oosten, vuur aan de horizon. Rode weerglanzen kleuren bij scheuten een zwarte hemel, de richting van Vilvoorde uit waar vanochtend het kanon heeft gedonderd. Geen twijfel, het lieflijk stadje aan de poorten der hoofdstad staat in brand.

Vanmiddag andere paniek, middenin de stad ditmaal. Rond 6 uur is, van aan het zuider- tot aan het noorderstation, iedereen aan het lopen gegaan. Als een windhoos heb ik de zwarte massa aan de

beurs op mij af zien komen. Dan heb ik onwillekeurig meegelopen. Aan het noord heeft men daar het rennen gestaakt, ineens. Misschien had men geen adem meer. Men heeft aan elkaar gevraagd, waarom men nu eigenlijk gelopen had. Niemand wist het te zeggen. Naderhand bleek burgemeester Max de schuldige te zijn: met vier agenten reed hij in een rijtuig van café tot café, om de gebruikers tot kalmte aan te manen. De wandelaars, die niets hadden gehoord, hadden van de maatregel tot het behoud de rust afgeleid, dat een of ander onheil dreigde. En ze waren op de vlucht geslagen ... om 8 uur waren alle koffiehuizen gesloten.

27 augustus.

“Het schrikbewind”, zegt naast mij een oud heertje met eerbiedwaardige bakkebaarden, en schudt bedenkelijk het hoofd met de blinkende hoge hoed. Wij staan op de hoek van de Koninklijke straat in een groepje de witte officiële afkondigingen te lezen, die talrijker en talrijker worden. Het gaat om berichten over uitdeling van voedsel aan behoeftigen, over vergoeding van de gezinnen der miliciens, over het inrichten van een bureau van weldadigheid, dat de uithongering van Brussel voorkomen wil. Ik hoor uit zeer goede bron dat de geleerde filantroop Solvay daar reeds een miljoen voor geschonken heeft en er desnoods nog wel een tweede miljoen voor over zal hebben. Trouwens, duizenden en duizenden franken vloeien in de kas, ook uit geringe beurzen ...

Een andere affiche is de drietalige “Kriegeszeitung”, die de militaire gouverneur van Brussel, generaal von Lüttwitz, ten tweede malen laat uitplakken: inneming van Namen, groot succes voor het Duitse leger tegen de Russische horden, en triomfantelijke marsen van het leger van de kroonprins langs Neufchâteau en binnen de uiterste

oostergrens van Frankrijk. Het bericht wordt zonder grote sympathie gelezen, wat nogal te verklaren is.

Trouwens, aller aandacht gaat hoofdzakelijk naar een nieuwe mededeling van burgemeester Max: een draad van de Duitse Telegraaf is in de nacht doorgesneden. Tot straf van de bevolking heeft de militaire gouverneur onmiddellijk het gebruik van de telefoon verboden en onmogelijk gemaakt. Bij het eerste nieuwe vergrijp tegen de Duitse macht zal de stadswijk worden gebombardeerd waar het zich heeft voorgedaan. En de burgemeester smeekt de bevolking, toch de vernieling der stad te beletten ...

Iemand, die het goed schijnt te weten, zegt mij, dat die beschieting geen dreigement in het ijle is: de militaire gouverneur moet daar uit Berlijn formele machtiging, en meer zelfs, toe ontvangen hebben ...

De Duitsers hebben het stadhuis verlaten. Zij betrekken thans het parlementsgebouw en de ministeries. De gouverneur heeft zijn hoofdkwartier in het ministerie van buitenlandse zaken. Heel de wijk ligt in een atmosfeer van angst en verschrikking.

Ik keer naar de stad terug, naar het noorden toe. Daar zie ik het stationsplein geheel leeg. Voor de ingang van het station zijn twee mitrailleuses geplaatst, de vuurmond naar de stad toe. Ik smaak de nogal vreemde gewaarwording, een aperitief te drinken, met zo'n ding vlak op mij gericht ... Langs de huizen, loop ik nu de linker zijkant van het station voorbij. Het zit vol Duitse soldaten. Hier en daar hebben zij een vensterruit uitgeslagen, langs waar ze met een koord, en onder danige pret, de flessen bier binnenhalen die een herbergmeid er aan vastknoopt. Even verder word ik verrast door de gil van een locomotief: voor het eerst sedert een ganse week. Ik

spoed mij tot op een plaats, waarin de trein kan zien voorbijrijden. Het is een eindeloze rij wagens, getrokken door twee grote, logge machines met Duitse vlaggetjes, die, via Luik, uit Duitsland verse troepen aanvoeren naar het zuiden van het land. Ditmaal valt aan de inneming van Luik niet langer te twijfelen ...

29 augustus.

Het kanon, het kanon, nu dichter, dan verder. Het lijdt geen twijfel: de Duitsers willen naar Antwerpen. Onze troepen bieden weerstand, maar blijkbaar tevergeefs. De vijand ondergaat zeer grote verliezen; rukt echter ondanks alles aldoor maar vooruit ...

Mijn woonplaats is onder de indruk gekomen van de angst die, een klein half uurtje verder, te Brussel heerst. Het is de kalmte niet meer, het is nog alleen de schijn ervan, een gespannen stilte vol vrees.

Sedert drie dagen hadden we geen soldaten meer gezien nochtans. Enkel enige Duitse ambulancewagens waren met lomp ijzergerucht voorbij gestommeld. Maar tegen 4 uur ‘s middags hoorden wij vanuit de stad nijdige trommen en het zoete liedje dat verre pijpers blazen. En daarop weer: de onvergetelijke, de beangstigende Duitse dreun der zware, slepende voeten. Een nieuw regiment rukt binnen, naar de kazerne op. Ze zijn nauwelijks binnen of hun commandant laat weten, dat het verboden is, aan de soldaten bier of gedistilleerd te verkopen. Zij hebben gevochten, heet het, en zijn opgewonden. Pijnlijke ontsteltenis over heel de wijk ...

Heden blijkt het, dat zij eigenlijk toch wel goede drommels zijn. Ik heb er een in tranen zien losbarsten bij het zicht van een klein kind: net het zijne, zegt hij aan de moeder, en zij, de moeder, leek ook

wel op zijn jonge vrouw. Hij is moeten optrekken zonder ze teruggezien te hebben ...

‘s Namiddags rukt plots een nieuwe “Wacht am Rhein” aan, triomfantelijker dan ooit. Weer maar nieuwe troepen, denkt men. Ditmaal echter, het is afschuwelijk! als escorte van 700 Franse infanteristen, in de omstreken van Doornik krijgsgevangen genomen. Vooraan, in een automobiel, twee Duitse hogere officieren, een Frans luitenant-kolonel, die blijkbaar zijn best doet om zich goed te houden, en een oude priester met fijn besneden gelaat, die een groen biesje om zijn hoed heeft: ik herken de bisschop van Doornik, als gijzelaar meegenomen. Daarop de zingende Duitsers, waarna de moede, mankende Franse troepen, gevolgd door enkele huzaren van de dood, het lievelingskorps van de keizer, die, twee jaar geleden, hun uniform had gekozen om te Brussel zijn blijde intrede te doen, toen hij koning Albert kwam bezoeken en eeuwige vriendschap beloofde ...

Allerlei geruchten zijn in omloop. Een zeppelin zou ‘s nachts in Antwerpen bommen hebben geworpen. Dientengevolge zou onze koningin met de prinsjes naar Engeland zijn gevlucht. Anderdeels zou in een twist de Duitse kroonprins gedood zijn geworden. De keizerin zou de wijk hebben genomen naar Zwitserland ... wat te geloven?

België in de tweede fase van de oorlog.

Men schrijft ons:

Woensdag 26 augustus: Ik wilde naar huis gaan, om de weigering van de P’s over te brengen, toen ik uit de toren van de Sint Pieter een vlam zag slaan. De hele omgeving van de collegiale Sint Pieter (niet de kathedraal, zoals men meestal leest) was door het vuur

gespaard. De prachtige kerk was dus opzettelijk in brand gestoken. Verschrikte mensen wenkten me naar binnen en fluisterden me toe, dat ‘s nachts om 2 uur een aantal vrouwen door de soldaten in de richting der Brusselse poort was gevoerd. Ik vroeg namen en hoorde onder meer die van de weduwe Ackermans. Ik ga haar bezoeken en hoor van de bevende oude vrouw, dat zij en haar dochter door bij haar ingekwartierde soldaten in de verwarring met voortdurend opgeheven armen in de richting der Brusselse poort waren gevoerd. Daar had men haarzelf bevolen naar huis te gaan en de dochter achter gehouden. Hetzelfde was geschied met getrouwde vrouwen en jonge meisjes uit naburige straten. Hier kon geen sprake zijn van een represaillemaatregel, want de straat, waar die weduwe woonde, was geheel intact.

Ik ging toen naar de Brusselse poort om te zien of ik een spoor van die vrouwen kon vinden. Aan de kant van een weg lagen groepen lijken, hier drie bijeen, verderop een, nog eens twee en daarna weer een. Terwijl ik voortliep, keek ik nog eens achterom. De hele toren van de Sint Pieter collegiale brandde nu, door de geweldige luchttrek die door de carillongaten joeg. Toen kort daarop de toren instortte, begonnen uit het dak daaromheen de vlammetjes te dwarrelen. Bij de Brusselse poort gekomen, vernam ik, dat de inwoners inderdaad kleine groepjes vrouwen door soldaten hadden zien voorbij leiden en niet terugkeren. Ik besloot bij de commandant een aangifte in te dienen. Terwijl ik terugliep, kwam ik troepen tegen, die, naar de officieren mededeelden, van buiten de stad kwamen. Ze schreeuwden naar de lijken: “Schweinhunde, Schweinhunde”. Op het plein voor het stadhuis vond ik de majoor, door officieren omringd, staande voor het front van de troepen. Ik trad op hem toe en vroeg of hij mij toestond hem een vraag te doen. “Jawel” “Is u bekend, dat hedennacht een aantal vrouwen door soldaten naar buiten de stad is gevoerd?”

“Neen”. “Is het, naar uw inzicht, in overeenstemming met de eer van uw leger, dat weerloze vrouwen zulke behandeling van militaire zijde ondergaan?” Daarop schreeuwde de commandant: “Is het dan overeenkomstig de eer van het Belgische leger, dat men vanuit de huizen, op onze soldaten laat schieten?” De logica van het antwoord ontging mij enigermate. “Commandant, ik kan mij als onderdaan van een neutrale staat niet met deze kwestie afgeven; ik heb niets anders willen doen, dan u van de omstandigheden in kennis stellen, het daarbij aan u overlatend, of u daaraan gevolg wenst te geven.” “Denk je dan, dat hun geweld aangedaan is ?” “Dat mag ik natuurlijk niet zeggen, commandant.” “Wilt u klagen, wend u dan tot de wacht.” “Ik wens ook niet te klagen, meneer de commandant, ik wens alleen te melden wat er gebeurd is en ik geloof dat ik me daartoe tot het juiste adres heb gewend.”

“Ik heb voor al zulke dingen geen tijd, maar ... Met verheffing van stem ... ik dank u voor de mededeling.” Wij bogen en het gesprek was afgelopen. Terwijl ik omkeerde zag ik nog, dat in de Stationsstraat een aantal huizen in lichterlaaie stond. Ik liep over de Groenmarkt naar huis, daar wenkte mij een oud vrouwtje, staande tussen een groepje verschrikte vrouwen, en vroeg mij, of ik voor haar naar de overzijde van de markt wilde gaan om voedsel te halen uit haar eigen huisje. Ik kon uit haar aanwijzingen niet wijs worden en nam haar toen bij de arm; zo sukkelden wij dan in hoogst galante houding tussen het krijgsvolk door naar haar winkel. Fluks wat bijeengeraapt. Ik herinner mij meteen mijn boodschap en vroeg haar eieren te koop, als proviand voor de familie S. Toen ik naar de prijs vroeg, zegde zij: “Ze kosten mij 12 centimes, nu weet u wat, dan kunt u ze voor 14 krijgen.” Zo geschiedde. Ik heb later nog wezenlijk moeten lachen over haar tegenwoordigheid van geest, want ze beefde als een espenblad van angst, en over haar

goedigheid, want stellig had ze nooit in haar leven zo een kleine winst voor haar eieren bedongen.

In de lange Schapenstraat was niemand buiten de deur, maar uit de ramen vroeg men mij overal om nieuwtjes. Bij de familie S. kwamen de buren telkens schichtig om raad vragen. Professor S. besloot naar het stadhuis te gaan, en zich verantwoordelijk te stellen voor de hele straat. Hij zou dan tevens aanbieden om als gijzelaar voor het kwartier te worden aangemerkt. Mocht men hem dan terstond in het stadhuis gevangen zetten, ik zou de nodige stappen doen om het hevig verschrikte volk uit die wijk in bedwang te houden en van raad te dienen. Professor S. stationeerde op geregelde afstanden in de straat posten van twee man, die rustig op tabouretjes aan weerszijden gingen zitten en opdracht hadden om geen enkele inwoner door de straat te laten passeren. De deuren moesten allemaal dicht, niemand mocht de neus in de straat steken. Wij kozen telkens een paar stevige kerels uit, die desnoods de daad bij het woord konden voegen. Het eigenaardige was namelijk, dat op de doodsschrik van de nacht een geweldige ontspanning gevolgd was, en toen het in onze wijk rustig bleef, grote samenscholingen ontstonden, vooral voor het vlakbij ons gelegen Begijnhofje. De mannen begonnen direct een hoge toon aan te slaan en de straat raakte plaatselijk vol met vrouwen en kinderen. Na een poos werd ik ongerust en joeg het troepje het Begijnhof weer in. Tevens ging ik professor S. zoeken, over wiens lot mevrouw zich ongerust begon te maken. Ik ging naar de commandant, deelde hem mee, welke stappen door ons genomen waren, en verkreeg terstond de door mij gevraagde Passierschein. Majoor von Manteuffel was een zeer hoffelijk man, die telkens herhaalde: “Ja, waarom heeft men op ons geschoten? Daar ziet gij het, nu hebben we de kathedraal verbrand.” Hij beloofde in onze wijk zelf geen patrouilles te zullen sturen, als wij wilden waarborgen, dat de door ons genomen

maatregelen ook werkelijk werden gehandhaafd. Bij onze terugkomst bleek de moed bij de bevolking nog meer te zijn toegenomen. Verscheidene kerels waren brutaal tegen ons, als we hen met drang aanmaanden om naar binnen te gaan. Het waren vooral Vlamingen. Maar als er plotseling een militaire auto aan kwam zetten, of een paar militaire wielrijders, dan vloog alles in paniek naar binnen. En in zulke gevallen wordt veel eerder op een vluchtende geschoten, dan op iemand, die kalm wacht.

Laat in de morgen ging ik het afgesproken bezoek brengen aan het premonstratenzer klooster te Park. Ik was juist net een goede honderd meter op de Chaussée gekomen, toen ik mij opeens omkeerde. Juist van tevoren had ik een zwak geluid gehoord, dat ik niet thuis kon brengen; ik zag achter mij een Duits soldaat het geweer op mij aanleggen. Ik zwaaide met mijn arm, ging naderbij, vertoonde mijn pas en werd doorgelaten. De schildwacht had mij aangeroepen, maar wegens de grote afstand of misschien door de wind had ik niets verstaan. In Park was het vol vluchtelingen, ik geloof, dat het klooster er massa's van heeft geherbergd. Daar echter de prelaat N., die mij tenslotte alleen door de introductie kende en uit de aard der zaak, na de vreselijke ramp, die hij de hele nacht uit de verte had aanschouwd, wantrouwig was geworden, was de hele vertrouwensbasis voor het door mij begeerde gesprek ondermijnd en ik nam van de hoge geestelijke afscheid, de hoop uitsprekend, dat we elkaar in gelukkiger tijden, die wederzijds vertrouwen zouden kunnen wettigen, mochten ontmoeten.

Tegen de middag maakte de Duitse overheid het volgende besluit bekend: alle wapens moeten worden ingeleverd, indien ergens in een huis een vuurwapen mocht worden gevonden, dan zal de hele straat aan een vreselijke straf worden blootgesteld, alle deuren moeten overdag en gedurende de gehele nacht geopend blijven, in

de benedenvertrekken moet licht branden, en de hele burgerwacht (die, gelijk overal in België, bij de komst der Duitsers ontwapend was), moet zich om 2 uur in burgerkleren aan het stadhuis aanmelden.

De burgerwachten zijn als krijgsgevangenen doorgestuurd, met inachtneming van de bepalingen van het internationale recht. Later op de middag werden bovendien nog tal van jongemannen, die in hoegenaamd geen enkele betrekking stonden tot burgerwacht op politie, gevangen genomen. Een jonge kerel, die naast ons woonde, kwam het ons wenend vertellen.

Tegen de middag zag men een paar ruiters, Belgen of Engelsen, plotseling met geweldige vaart langs de stad rennen en weer terugkeren naar de kant van Mechelen. Kort daarop vatte een gehele compagnie Duitsers post bij de spoorweg. Ik ging er een kijkje nemen en zag alle manschappen in de greppels bij de spoorweg in afwachting geposteerd. Twee kanonschoten brachten de schrik onder de bevolking.

Toen het avond werd maakten professor S. en ik ons op om te gaan controleren, of de afgekondigde politiemaatregelen wel werden opgevolgd. Een gesloten huis kon worden opengebroken, geplunderd en zodra het in brand gestoken was, kon de hele straat volgen. Velen hadden hun woning verlaten, na een licht in de voorkamer te hebben ontstoken, bij geopende luiken, maar hadden de deur gesloten. Misschien minder uit vrees voor de Pruisen dan voor de buren. Wij lieten ons door een smid volgen, die alle gesloten deuren, naar schatting een zestigtal, met een breekijzer opende. Daar de doorvoer van gas en water opgehouden had, waren spoedig alle kaarsen verkocht. In een straat nabij het stadhuis werd ik terzijde gestaan door drie jonge meisjes, twee dames de N. en

een Mademoiselle M., die om hun eigen huis te sparen, hielpen om de naburige woningen, die verlaten waren, open te breken. Ik zie nu nog een der eerste dames, een even lieftallige, als krijgshaftige verschijning langs een ladder in een geopend venster van een bovenhuis klimmen, om daarna binnendoor de voordeur te openen. Ze leek met haar bijl in de hand een Jeanne d'Arc, die een vesting bestormde. Terwijl ik langs een omweg naar huis keerde, zag ik nog dat in de Stationsstraat het ene huis na het andere afbrandde. We legden ons te rusten met de prettige gedachte, dat in ons gehele kwartier niets was voorgevallen.

Over de reden voor de eerste fusillade nog het volgende: van Duitse zijde is beweerd, dat de burgers op de soldaten geschoten hadden en dat de Leuvense brand daarvan het gevolg is geweest. Met deze verhalen moet men zeer voorzichtig zijn. Een hooggeplaatst officier te Brussel vertelde mij, dat te Leuven een hoofdofficier door de zoon van de burgemeester was doodgeschoten voor het front der troepen. Ik vroeg, of dit een ambtelijk bericht was. Hij antwoordde bevestigend. Een andere officier, wiens naam ik eveneens verzwijg, deelde mee, dat de schuldige de broer van de burgemeester was. Ik stelde hem dezelfde vraag en hij gaf hetzelfde antwoord. Deze beide officieren, betrouwbare hoogbeschaafde en hooggeplaatste mensen konden van de rapporten hebben kennis genomen. Bij navraag bleek mij echter, dat de burgemeester van Leuven geen broer had, en dat zijn enige zoon al 10 jaar dood was. Klaarblijkelijk had ik hier te maken met een voorbeeld van legendevorming. Het geval te Aarschot, en waarschijnlijk een ander verhaal, kristalliseerden hier uit de onrustige verbeelding van nerveuze troepen. Het is niet onmogelijk, dat het Duitse stadsgarnizoen op de in wanorde teruggekeerde Duitse troepen in het duister gevuurd heeft. Eveneens is het niet onmogelijk dat de een of andere burger,

die vooruitliep op de vermeende nadering der Engelsen, op de dooreen lopende soldaten geschoten heeft.

Verder deel ik nog het volgende mee: twee zeer hoogstaande notabelen van Leuven, wiens namen ik nog niet kan mededelen, vertelden mij, dat zij, gezamenlijk uit de tuin van een hunner over de muur kijkende, gezien hebben, dat twee Duitse soldaten, die op een terrasje stonden achter de tuinmuur, verdekt opgesteld achter bomen, in de daar beneden gelegen straat gedurende ongeveer 20 minuten hadden staan vuren, zonder de minst mogelijke aanleiding. De enige verklaring die zij konden vinden voor dit gedrag, was: dat deze soldaten het wilden doen voorkomen, alsof burgers uit de huizen op de straat geschoten hadden. Beneden de plaats, waar zij gestaan hadden, vond men later onder andere twee doodgeschoten paarden. Van verdere bespreking hiervan en van het trekken van conclusies wens ik mij te onthouden.

Iemand, die gisteren uit Antwerpen terug is gekomen, deelt ons mee, dat in de stad niet de minste paniek heerst en de orde er op voorbeeldige wijze gehandhaafd wordt.